СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 3-4

БЕОГРАД 1953

λ

САДРЖАЈ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига V Нова серија Св. 3—4

У ДОБРИ ЧАС!

Основано је у Београду Друштво за српски језик и књижевност, које се и конституисало, развило своје везе по целој земљи, и у А. П. Војводини и на Космету. Ово друштво ће ширити љубав према нашем језику, износити његове лепоте и тумачити га свима који су жељни знања и поуке. Истина, наш је књижевни језик у исто време и народни, али свугде у свету књижевни се језик по неопходности удаљује од народног језика, заживи својим животом у делима писане књижевности. Наш је књижевни језик у данашњем облику свом још релативно млад и стално му пристижу посленици који са народног врела доносе свежу струју. Тако се он обнавља стално и срећа је за њ што то обнављање није завршено и неће се, вероватно, скоро завршити. Па ипак он постоји више од сто година. Њега су стварали и људи који нису познавали народни језик онолико колико је потребно у сваком појединачном случају да се њиме оствари цела нова народна култура. Њега су стварали и људи који су сувише широко схватали Вукова начела и нису водили бриге о томе како их треба спроводити у живот. Истина, има и оних других који с успехом продужују дело великог Вука, који су постали његови помоћници и сарадници, иако Вука давно међу нама нема. Постоји већ устаљени, гипки, за све преливе мисли способни, а сврх свега звучни и мелодични књижевни језик наш, који нам даје могућности да се снађемо у сваком посебном случају. Он нам даје и обилних средстава да га бранимо од насртаја ма с које стране дола-

зили. Јер поред заиста изванредних стилских лепота код добрих писаца, има понегде и труња и наноса од којега треба заштитити наш књижевни језик. Треба стално истицати да је лепота књижевног језика један од првих услова и лепоте народне културе. Треба понављати свима, и младим и старијим, да је књижевни језик једна од најозбиљнијих страна наше културе, да се њиме не могу и не смеју титрати ни писци, нити ико други ко жели да се о његовом раду води рачуна у књижевности. Језик је духовни живот народни и духовни живот свакога ко пише и ради за свој народ.

У њему треба сви они који пишу да даду оно што је најлепше, најбоље и најснажније у њима, сваки откуцај срца и сваки, и најмањи, покрет душе. Нека се свако ту угледа на великог учитеља Вука Караџића. Он је сматрао народни језик као светињу; он му је служио као што се врши најсветија дужност, пазећи да се нигде не огреши о његове особине. Али је он знао, иако је био демократа и душом и телом, да књижевни језик мора бити добро одређен, добро ограничен, да би га могли сви прихватити. Отуда је поникла његова мисао о „општој“ или „опћенитој правилности“. То је засада нормативно мерило за наш књижевни језик. У тој општој или нормативној правилности језика нема ничега што се не би налазило и у народном језику, а, с друге стране, границе те правилности тако су широке да се нико жалити не може да га оне спутавају у стваралачком полету. Ствараоци књижевног језика треба добро да знају да ниједан језик на свету нема готових израза за све преливе мисли, и да напоредо са општим стваралаштвом мора ићи и стваралаштво у језику да се нове мисли изнесу на начин који им одговара. Никог нема који такво стваралаштво не би осетио као право и корисно за целину. Никог нема који би нешто извештачено, навлаш искривљено, па ма било и блиставо, а уствари срачунато на јевтин ефекат и обману извесне врсте, примио за суво злато, па ма колико се говорило и викало у његову корист. Живи у народу нашем, живи у његовим културним претставницима осећање мере којим ће умети проценити праве вредности и одвојити их од патворених.

Питање је ту не само граматичке правилности већ изражајне снаге и високога домета; питање је ту стваралачке свежине и непосредности, једном речју, ту је у питању језичка динамика која крчи нове путеве и књижевном језику и целој култури нашој.

Књижевност и језик књижевни тако су непосредно и блиско везани да језик уобличује књижевно дело које од њега добија не само колорит него и део душе. Нарочито данас, када се од сваког књижевника и од сваког културног радника тражи да продубе културну садржину савременог друштвеног и народног развитка, да утврде високе вредности које се крију у његовом човечанском карактеру. Никада културни радници нису имали пространије поље за развијање оног дубоко хуманог што се крије у створеним делима и све новим подухватима наших људи, што заслужује да буде изнесено не само као поука поколењима израсла из самог живота него и као право лице времена у којем живимо.

Све се то добро зна и значајни наговештаји већ су ту. Сва је прилика да ћемо у скором времену имати осветљене различне стране нашег културног живота онако како је он протекао и како протиче. Јер се не може претпоставити да наш народ који је у најтежим приликама за време окупације (од 1941—1945) изнео на површину велика дела неће и у мирно време показати своју стваралачку моћ. Народ је јединствен у свим својим духовним и моралним манифестацијама, и зато смо ми уверени да и стваралачки рад мирнога времена не може заостати ни по снази ни по лепоти за оним што се стварало у љутим окршајима када су и темељи данашњој земљи нашој онако снажно постављани.

Ето, ту културну драгоценост нашег језика и књижевности узели су на себе да негују, разрађују, приносе ближе разумевању младих нараштаја претставници наших школа, а, нарочито, то морам особито истаћи, претставници средњих и средњих стручних школа. На први позив да се око овог посла искупе, они су се сакупили у великом броју и поставили темеље своме будућем раду.

И часопис, и нарочити курсови, и различне врсте предавања и рад са школске катедре, све треба да буде разумно искоришћено да се подигне вера у нашу културу, да она ојача свугде где се наша реч чује, да наша књижевност и наш књижевни језик постану средиште културе нашег образованог човека. То не тражимо само ми, то траже од своје просвете и својих просветних радника и најкултурнији народи на свету. То су код нас осетили просветни радници сами и, без иједне речи о своме положају или стању, то су исписали на застави коју су пободли. Зато их ми и нарочито поздрављамо јер осећамо да је тај покрет изашао из дубине њихових осећања и љубави према нащем језику и нашој књизи. То нам је и поуздано јемство да успех оваквог покрета неће и не би смео ни у ком случају изостати.

А. Б.

НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *да*

Употреба ова два облика у истој служби допуњавања глагола и других израза непотпуног значења занимала је и занима и писце и читаоце, па је, као таква, разуме се, свраћала на себе пажњу и језичких стручњака. Њу нису превиђали ни граматичари српскохрватског језика. Нарочито је у новије време нису превиђали ни најпознатији међу њима. Они су, по моме мишљењу, углавном тачно оценили да су та два облика у функцији у којој се и један и други употебљававају еквивалентни. Али зато што се они ту, управо због овога, не срећу једнако често у свим областима где се говори нашим језиком — не подједнако често ни код свих наших писаца — што се у неким говорним областима употребљава само један од њих, а у другима скоро искључиво онај други, — оно што налазимо у нашим граматикама понекад ни с практичне стране није довољно. То, поготову, не може да задовољи нашу радозналост у тражењу стилских ефеката, а још мање да нам да објашњење синтаксичких могућности за употребу ова два различита облика у истој служби. Због тога се у вези с понеким питањима о језику, нарочито у новије време, више пута указивало на овај проблем двојаког облика допуне изразима непотпуног смисла.

Говорило се, и то врло често, да је један од ових облика (инфинитив) особина језика само хрватских крајева и хрватских писаца, а други (презент са свезицом *да)* искључиво српска особина. Износила су се мишљења да нема апсолутно никакве, значи ни синтаксичке ни стилске, разлике у значењу између њих; да те разлике, уколико их има, највише могу бити стилског карактера; да нису само стилске него и синтаксичке природе итд.

И ја сâм, сам се, у чланку *Инфинитив и свезица „да“ с презентом* (Наш језик III, 1935, 282—288) једном већ позабавио овим питањем. На анализи примера које сам узео из по једне приповетке или чланка од неколика савремена писца и из двеју глава Даничићева превода Старог завета тамо сам показао:

1) да је несумњиво тачна констатација граматичара (Т. Маретића и А. Белића) о напоредној употреби инфинитива и презента са свезицом *да* у служби допуне глаголима и изразима непотпуног значења;

2) да је код писаца из источних наших крајева све чешћа употреба презента са *да* у овој служби;

3) да је разлика између једног и другог допуњивачког облика овде стилског карактера и да их савремени писци на блиском отстојању најчешће употребљавају наизменично;

4) да само у одређеним случајевима (у случају допуне облику презента од глагола *хтети* и уопште, а посебно кад је тај облик одричан) ове две допуне ни синтаксички нису потпуно истоветне.

И у још једној прилици узгредно сам се дотакао овог питања. У своме одговору на анкету Летописа Матице српске, објављеном (у септембарској свесци овога часописа 1953) под насловом *Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата*, поред неколика друга, узео сам и ово питање као доказ за нетачно приказивање инфинитива у служби допуне као особине језика хрватских писаца, за разлику од употребе презента са свезицом *да* у истој служби, што је наводно особина само српских писаца. У овоме чланку сам нагласио да је природно што је балканска језичка особина губљења инфинитива имала јачег утицаја на писце из области јужне и југоисточне Србије, у којима службу допуне врши једино презент, јер је инфинитив тамо потпуно нестао из употребе, и што се ова особина из те средине шири на суседне области, па је отуда сасвим разумљиво што писци из источних крајева инфинитив нешто ређе употребљавају од писаца који су по роду из крајева где инфинитив још увек живи у широкој употреби. Али сам, у вези с тим, иста-

као и да „сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први [тј. презент са *да*] а не и други облик“ [инфинитив] и да и „писци из западних крајева, . . . не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби ових допуна употребљавају инфинитив“. А на примерима из десетак хрватских писаца (из њихових приповедака објављених у једној антологији савремене прозе пред Други светски рат) показао сам да хрватски писци у служби о којој је реч и са истим значењем употебљавају презент са свезицом *да* (наравно поред инфинитива) ништа ређе од српских писаца, уколико ови последњи нису из области где је инфинитива сасвим нестало или је врло редак у употреби (в. на означеном месту стр. 132 и 133). И сада сам се, при прегледу више материјала и из већег броја и српских и хрватских писаца, из свих наших крајева, потпуно уверио да су у овоме погледу тамо изнети а овде сад поновљени закључци сасвим тачни.

Са истим мишљењем у вези с разликом и сличношћу између српских и хрватских писаца у погледу употребе инфинитива и презента са свезицом *да* у служби допуне срели смо и код других стручњака који су овај проблем у последње време додиривали. Такво мишљење изнели су недавно М. Московљевић у једном популарно-стручном чланку (у београдском недељном листу *Нин* од 16, XI, 1952) и Д. Брозовић у чланку *О вриједности инфинитива и презента с везником да*, који је објавио у *Jeziku*, часопису за културу хрватскога књижевнога језика (год. II, св. 1, 1953). И што се тиче те стране питања нема потребе да се задржавамо на њиховим чланцима. Али се у погледу синтаксичке вредности ова два глаголска облика у означеној служби ја не слажем с Московљевићем и Брозовићем, па сматрам да ће и с практичне стране бити корисно, а за проучавање синтаксе нашег језика свакако врло потребно ово питање детаљније расправити.

Пишући свој чланак Брозовић се није осврнуо на закључке до којих сам ја у своме горе наведеном прилогу дошао (у популарно-информативном чланку, какав је Московљевићев, то, наравно, није ни било потребно чинити), а није

му, вероватно, ни био при руци. Ипак је он — што је сасвим разумљиво — дошао до неких закључака о разлици између инифинитива и презента са *да* у истој служби које сам и ја извео (мислим на њихову разлику у служби допуне одричним облицима глагола *хтети)*. Б. и ја се слажемо и у томе да иначе разлике између ова два облика у тој служби најчешће имају само стилски ефекат. Он, додуше, овде истиче и ритамски моменат који ја, признајем, ту не могу да осетим (реч је о прозним саставима). Али Брозовић, као и Московљевић уосталом, налази синтаксичке разлике и тамо где их ја не осећам и где их, судећи не само по сопственом осећању него, јамачно, и по употреби код наших савремених писаца, и Хрвата и Срба, мислим, никако и нема.

Брозовић, зачудо, иако наводи нешто примера из језика појединих писаца, није навео ни један случај за употребу овог или оног облика (инфинитива или презента с *да*) у коме би се заменом оним другим обликом променило значење конструкције у којој се употребљавају. Он, осим тога, наводи мишљења граматичара о синтаксичкој еквивалентности дотичних облика, наводи Маретића, загребачки колектив (Брабец-Храсте-Живковић) и Стевановића, али при крају даје формулацију која не може бити примљена. Говорећи о употреби презента са свезицом *да* „место инифинитива“ он, и не сасвим верно, цитира оно што Стевановић каже у својој граматици, па продужава и тврди како се у нашим „двјема“ граматикама [зашто сад „двјема“ кад је навео три?!] износи једно, а штокавско језички осећај говори друго. Тај осећај се, тврди Брозовић, слаже с д-ром Московљевићем, који дословно каже:

1) „Ако глаголска радња није везана за одређено време или случај, или ако потстрек за извршење радње долази изван субјекта, онда се употебљава инфинитив: „Овдје не смем пушити“ (јер је забрањено), онако исто као што се каже: „Овде се не сме пушити“, а не: „Овде не сме да се пуши“.

2) Ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта, онда се инфинитив може заменити садашњим временом са свезицом *да:* „Желим да идем“, „Морам да му то кажем“, што значи осећам потребу да му то

кажем. У оба ова примера употребљава се, наравно, и инфинитив".

Прихватајући ова правила, Брозовић додаје да би се „друго правило морало надопунити ријечима: *Ако допунски глагол означава што трајно или опћенито, боље је узети инфинитив, а ако означава што часовито или конкретно, боље је узети презент с везником да*" (в. на означеном месту, стр. 15). И уопште Брозовић мисли „да је то разликовање у значењу још знатније". О овоме мишљењу и о изнетим „правилима", о дискусији примера који се у њихову потврду наводе и о њиховој одрживости или неодрживости ја овде и мислим да говорим. Али ћу прво изнети свој однос према ономе што неки писци граматика српскохрватског језика о овоме питању, као несумњиво потребно, дају у својим књигама. Тај мој однос је сасвим друкчији од Брозовићева, не наравно зато што се међу писцима граматика налази ово или оно име, не чак ни због тога што се међу њима налазе и тако крупна имена као што су Маретић и Белић, него искључиво зато што ти наши граматичари нису, како се то често погрешно мисли, ишли само за некаквим језичким теоријама које би биле без везе са живом грађом народног и књижевног језика, него пре свега за „штокавским језичким осећањем", коме је, како смо већ рекли, по Брозовићу супротно оно што се у граматикама даје о овоме питању. Ја мислим да се и овде мишљење тих граматичара може узети као врло значајно, јер су они своје књиге писали на основу одређене и језички сасвим поуздане грађе, искључиво са штокавскога терена. Готово је сувишно истицати да је Маретић писао своју граматику на основу језика Вука Караџића, Ђ. Даничића и језика народних умотворина из Вукових збирки, као и на основу језика још неколико писаца, опробаних вуковаца. Зна се да су школске граматике А. Белића, поред нових погледа на језичка питања, имале и ту одлику што су рађене према материјалу из савременог, па и из разговорног савременог језика. А у двема последњим књигама, у граматици загребачког колектива и граматици потписаног, одмах пада у очи претежно обиље примера узетих из савремених писаца. Ипак

ја не сматрам да је за тачно утврђивање значења инфинитива и презента са свезицом *да* у њиховој заједничкој служби довољно оно што се налази само у тим књигама, већ мислим да је ради тога потребно размотрити ово питање на знатно обимнијем материјалу узетом из већег броја писаца, па сам то и учинио.

I

Поред примера датих у навођеним граматикама и оних што је на основу њих ово питање расправљано у Московљевићеву, Брозовићеву и моја два поменута чланка узео сам примере које сам нашао на по 20—30 страна (неки пут их је могло бити мање, а некад и више) текста из 18 писаца од Вука Караџића и Прота-Матије Ненадовића до Г. Ковачића, М. Лалића и Д. Ћосића*.

На овоме ће материјалу, нема сумње, моћи да се дâ потребно лингвистичко објашњење, односно образложење момената који допуштају напоредну употребу два дотична

* Језички материјал сам узео из дела:

1) И. Андрић, Травничка хроника, Београд 1945, овде га означавам скраћеницом — ИА;

2) Viktor Car Emin, Udesni dani, Zagreb 1951 — ВЦ;

3) Б. Ћопић, Пролом, Београд 1952 — БЋ;

4) Б. Ћосић, Покошено поље, Београд 1953 — БЋос.;

5) Д. Ћосић, Далеко је сунце, Београд 1951 — ДЋ;

6) M. Đilas, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — МЂ;

7) Вук Караџић, Вукова књига I, Београд 1932 — ВК;

8) П. Кочић, Целокупна дела I, Библ. српских писаца — ПК;

9) G. Kovačić, Izabrana djela, Zagreb 1951 — ГК;

10) M. Krleža, Bitka kod Bistrice Lesne, Zagreb 1950 — МК;

11) Л. Лазаревић, Целокупна дела, Библ. српских писаца — ЛЛ;

12) М. Лалић, Први снијег, Београд 1950 — МЛ;

13) С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, Београд 1945 — СМ;

14) М. Миљанов, Целокупна дела, Библ. српских писаца — ММ;

15) В. Назор, Изабрана проза, Београд 1950 — ВН;

16) П. М. Ненадовић, Целокупна дела, Библ. српских писаца — ПМН;

17) В. Петровић, Препелица у руци, Нови Сад — ВП;

18) J. Šidak, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — ЈШ.

глаголска облика у истој функцији, као и семантичко-синтаксичка условљеност разлика између њих, наравно — уколико се те разлике осећају, и тамо где се осећају.

При прегледу материјала нађеног код наведених писаца, пре свега пада у очи да се уз већину глагола и израза као допуна њихова непотпуног значења чешће употребљава инфинитив. Тамо смо, да примера ради покажемо, нашли да је уз различите облике глагола *моћи* инфинитив употребљен 206, а презент 97 пута; уз глагол *морати* инфинитв 69, а презент 34 пута; уз *почети (стати, узети, престати)* инфинитив 88. а презент 55 пута; уз *смети* инфинитив 15, а презент 4 пута; уз разне придевске, прилошке и именичке изразе непотпуног значења инфинитив 23, а презент 13 пута (бројке за случајеве са по неколико примера не наводим, али истичем да нисам нашао ни једног јединог у коме би се употребљавао само инфинитив или само презент са *да;* а облике допуне уз глаголе *требати* и *хтети* нисам пребројавао зато што, како ћемо то ниже навести, употреба једног или другог облика зависи и од посебних момената). Али ово не значи ништа друго него да се код већине писаца из којих смо узели материјал инфинитив у овој служби много чешће. код неких — неупоредиво чешће употребљава. Код Вука смо на 52 инфинитива нашли 4 презента са свезицом *да,* код М. Миљанова на 40 инфинитива — 2 презента, код С. Матавуља 50 инфинитива а 5 презента, код Горана Ковачића 13 инфинитива а 3 презента. Указујући, сасвим узгредно, на занимљивост чињенице да највећу бројну несразмеру једних и других облика у корист инфинитива нисмо нашли код хрватских него код српских писаца, — нарочито истичем да се на основу ове несразмере бројног односа једних и других примера не може давати ни стилско преимућство конструкцији с обликом инфинитива, а још мање се може закључивати да она синтаксички више одговара природи српскохрватског језика.

Ја сам, напротив, анализирајући цео овај материјал, поново дошао до закључка да се оба облика могу употребљавати напоредо као допуна израза непотпуног значења захваљујући њиховој синтаксичкој истоветности у овој

функцији. А ако се у извесним случајевима свакад не би могао узети један облик место другог (инфинитив место презента с *да* и обрнуто), то зависи од посебних опет семантичко-синтаксичких момената, али не од ових момената самих тих облика, већ од посебних значења оних глагола које допуњавају, односно од одлика које поједини ти глаголи у вези с овим имају.

Што се подлеже утиску да се глагол *требати* (и *ваљати*) не може слободно допуњавати (кад инфинитивом а кад презентом) као остали глаголи непотпуног смисла, узрок је свакако у превиђању посебног значења овога глагола и његове особине да се у томе значењу употребљава само безлично, у облику 3 л. једнине. Не само у примерима као што су:

> *Треба да имаш* увек пред очима ИА 225; *Треба да се причувате* од усамљених кућа МЛ 89; *Треба да пошљемо* ПМН 117; То *треба да иштете* ПМН 121; *Не треба да идемо* у цркву ГК 21; *Триба да* цркву *запечатимо* СМ 138 —

где одмах падају у очи различити облици лица управног и допунског глагола него и у случајевима какве имамо у реченицама:

> Реци му шта *треба да зна* и *да ради* ВП 8; *Треба да пошаље* жупнику глас ГК 11; Опасна места . . . *треба* брзо *да обилази* ДЂ 212/213; И вођа *треба да обере* МК 4 —

у којима су облици оба глагола привидно истог лица, а њихови субјекти су различити, — презент са свезицом *да* никако не би могао бити замењен инфинитивом, јер је управни глагол безличан, док се допунски односи на одређено, иако говору неприсутно лице. А кад оба глагола немају заједнички субјект, не може бити говора о допуни у облику инфинитива ни једном другом, па ни глаголу *требати*. Овим поводом је потребно указати на неспретност формулације у Москов-

љевићеву 2-ом правилу, које Брозовић усваја и према коме се инфинитив може заменити садашњим временом са свезицом *да* ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта. Из овога би излазило да се презент може употребити једино кад је субјекат исти, а не и када управни и допунски глагол имају различне субјекте. А то, међутим, није тачно. У овоме другом случају презент се једино и употребљава, па је требало рећи обрнуто, да се уз дате услове место презента са свезицом *да* као допуна може употребити инфинитив. Према изнетом правилу излази да је инфинитив у дотичној функцији могуће заменити презентом само ако је субјекат исти. А ако то није? — Значи да инфинитив овде мора остати. Мора, дакле, остати у служби у којој се не може употребити! Јер се он, познато је, не може употребити као допуна глаголу ако с њим нема заједнички субјекат.

Московљевић, иначе, посебно о глаголу *требати* у своме чланку сасвим тачно каже да се уза њ, „ако се зна субјекат [свакако његове допуне] мора употребити лични глаголски облик“ допунског глагола. Али се ја с њим не могу сложити када тврди да је „потстрек замени инфинитива [мисли, сигурно, у свим овим случајевима] потекао од глагола *требати* кад нема личних глаголских облика“. Остављајући, бар засад по страни то што услов за употребу презента са свезицом *да* у служби допуне, бар по моме мишљењу, неће овде бити аналошког већ управо синтаксичког карактера, истичем да је и ту превиђена чињеница да је употреба овог облика обавезна само када су различити субјекти једног и другог глагола, а у томе случају — понављамо оно што је добро познато — не може бити речи о употреби инфинитива не само уз *требати* него ни уз остале глаголе непотпуног значења. И овде се може говорити о напоредној употреби оба облика у служби допуне само када је исти субјекат и управног и допунског глагола. У овоме пак случају неупоредиво чешће стоји инфинитив. То нам говори и наш материјал, у коме смо нашли 42 инфинитива према 5 презената. А и сасвим је разумљиво што уз безлични глагол (требати) иде безлични облик (инфинитив), утолико разумљивије што кон-

струкција с презентом за неодређени субјекат захтева друкчији, гломазнији и у нашем језику мање обичан пасивни реченички склоп, какав имамо у примерима:

> И њима *треба* све *да се постави* готово МК 4; Гној *треба да се* испод њих *иструже* МК 4; *Треба да се* дубоко *оре* МК 4; *Треба да се схвати* правна свијест фронта МК 14; У моменту кад *треба да се пређе* Морава ДЂ 222.

Ово ипак не значи да се место инфинитива тамо где он стоји, не би могао употребити и презент са свезицом *да*. Напротив, у реченицама:

> Сад *је требало* народу суд *поставити* ПМН 109; *Треба* га *пренијети* унутра ГК 25; Из те шкрте земље *треба исциједити* толико ГК 11; Не *треба* свакога ни *примити* ДЂ 225; *Требало је стрељати* типа ДЂ 225; *Треба* ли кандила *чистити* прахом од креде ВП 13; У управу *треба изабрати* два три професора БЋос. 219; *Требало је* и то *заборављати* ИА 226 ; Ту не *треба каљати* руке ИА 230; А колико би хиљада Словена *требало припустити* томе граду ВЦ 249; О разлозима економским и географским не *треба трошити* ријечи ВЦ 249; Чињеницама *треба приступити* савјесно МЂ 774; О томе *треба* наравно опет *говорити* ЈШ 787 —

и у свим оваквим примерима место инфинитива би могао стајати презент са *да*, наравно у одговарајућој конструкцији целе реченице. Одиста, ако бисмо горње примере узели у облику: Сад *је требало* народу суд *да се постави*, *Треба да се пренесе* унутра, Из те шкрте земље *треба да се исциједи* толико, *Требало је да се стреља* тип; *Треба ли* кандила *да се чисте* прахом од креде? итд. — њихов смисао се ниуколико не би изменио. Синтаксички моменат би, дакле, остао потпуно исти, само би стилски ефекат био нешто друкчији. Ово нам потврђује и чињеница што су од пет нађених и горе наведених примера с обликом презента уз глагол *требати*

— четири из једног истог писца, из М. Крлеже. То ће опет рећи да је ово једна од одлика његова стила, али не и да, како се тврдило, „ти исти презенти не би давали никакву снагу српском писцу* и да би он [мисли се српски писац] морао тражити друга изражајна средства, да постигне исти стилистички ефекат, што га је Крлежа постигао с помоћу *да* и презента" (Dr. P. Guberina i Dr. K. Krstić, Razlike između hrvatskga i srpskoga književnoga jezika, Zagreb 1940, str. 53).

Није, додуше, нелогично мислити да се у служби за допуну и глагола *требати* и осталих по смислу непотпуних глагола за исти субјекат почео употребљавати „презент са свезицом *да место* инфинитива" по угледу на случајеве искључиве употребе првог облика у функцији допуне када се ова не односи на исти него на други субјекат (према: *Треба да купим, Треба да купиш, Треба да он купи* и: *Треба да се купи* место — *Треба купити;* према *Желим да дођеш* и *Желим да дође — Желим да дођем* место: *Желим доћи).* Уз претпоставку да се ту некада искључиво инфинитив употребљавао, ово је, штавише, и врло вероватно. Али је битно то што је презент са свезицом *да* у савременом српскохрватском језику овде на своме месту и кад припада истом, као кад се односи на други субјекат. А несумњиво је потребно задржати се на питању откуда инфинитив у овој служби.

За овај облик се зна да је то по своме пореклу глаголска именица у дативу (прави инфинитив), односно акузативу (некадашњи супин) — и у једном и у другом случају финалног значења (в. K. Brugmann, Kurze fergleichende Grammatik, §§ 807 и 811), па је јасно што се и кад је постао глаголским обликом могао употребљавати у служби овакве модалне допуне. Он се, доиста, у овој служби и употребљава уз поједине глаголе да означи циљ с којим се врши њихова радња, али данас не свугде у српскохрватском језику, већ само у чакавском, кајкавском и у неким говорима штокавског дијалекта на западу. Он се среће, додуше знатно ређе, и у новијем књижевном језику. У материјалу код прегледаних писаца нашао сам по један пример: код П. М. Ненадовића (Који *ће остати* око нахије страже *чувати,* стр.

109), М. Крлеже (Он *је остао лежати* у јарузи, стр. 28) и Горана Ковачића (Вели, *идем пригледати* у виноград, стр. 19) а три примера (Па овако *шједосмо ужинати* 77, *Пошли смо тражити* своју праву 78, Закључô кућу и *легô спавати* 162) код П. Кочића. У књижевности старијих епоха употреба инфинитива у овој служби била је знатно шира. Примери такве његове употребе обични су и у народним песмама, као у стиховима:

> *Сједе* Марко *вечерати* с мајком;
> — Ево т' *идем погинути, душо,*
> У табору честитога кнеза, и сл.

Из овога се ипак не може закључивати да се и реченица са презентом и свезицом *да* и у давној прошлости није употребљавала у истој служби. Могло би се чак поставити питање да ли је употпуности тачна констатација П. Будманија да „ова конструкција долази од XVI вијека" (в. Rječnik JAk. под *да* А. 2. с.) ако то значи да је пре није никако било у нашем језику. Јер не треба сметати с ума да чак у футуру већ у старословенским споменицима XI века срећемо употребу везе *да* + презент место инфинитива (в. Стј. Куљбакин, Неколико речи о конструкцији *да* са инфинитивом ... — Зборник А. Белића I, Београд 1921). Други део Будманијеве констатације изнете на наведеном месту, који гласи: „у садашње вријеме је обичнија него је прије била", — свакако је тачан. Међутим, врло ретка употреба ове конструкције и чињеница да у Академијину речнику нема много грађе из времена пре краја XV века могли су учинити да је састављачу речника и промакао који пример. Али, ма колико да је то питање од значаја, ми нисмо себи поставили задатак да утврђујемо датум када се први пут јавила ова конструкција. За нас је битно, како мало пре рекосмо, да је у савременом српскохрватском књижевном језику, и у дијалектима који су у његовој основици, таква модална реченица не само обичнија од инфинитива него је у више говора и код већине данашњих писаца једино она у употреби. А макар да је одавде, и уопште из некадашње слу-

жбе где се употребљавао „да се њим означи намера, циљ или жеља“, лако схватити да је инфинитив „могао добијати и друга модална значења“, ипак се ништа друго не може тврдити него да се ту, по речима проф. Белића, „развила потпуна адекватност реченице *да* + презент и инфинитива“, јер „нема сумње да су на тај начин и обрнуто, од реченице са *да* + презент многа значења могла прећи и на инфинитив (в. предавања А. Белића, Историја српскохрватског језика II, Београд 1951, стр. 296—297). И погрешно је говорити да се у служби допуне употребљава презент са свезицом *да* место инфинитива или обрнуто — инфинитив место реченице *да* + презент, јер се и један и други облик овде употребљавају у својој правој функцији.

II

За нас је у овом питању најглавније утврдити шта данас у функцији односне допуне одржава употребу једног и другог облика. Ово је тим потребније што сâм облик инфинитива сада не садржи у себи никакву модалност или какво било слично значење које он има у конструкцији заједно с глаголима и изразима што их допуњава. А тешко је веровати да би се у синтакси једна особина сачувала по традицији и пошто се изгуби осећање значења на коме се заснива. Ја мислим није ни овде у случају са инфинитивом. Овај облик сâм за себе више не значи ништа осим имена глаголске радње, односно стања везаног за извесно време које (време мислим) означавају такође други моменти, а не сам облик инфинитива. У примерима:

Рђави политички интерес је могао *гонити* у погрешку МЂ 778; Могла бих *доказати* ЛЛ 20; Ми такву историју не можемо *радити* ЈШ 788; Онда је једнога дана претседник банке могао *саопштити* БЋос. 221; Није никако могао на њу *привићи* ВН 111; Зар, се не може *прескочити* БЋ 228; А може се *догодити* МК 7; Потекоше тамо, али не могоше *изићи* од Балегана СМ 134; Ама како су могли *ући* ПК 158; Данас мора *свршити*

ВП 18; То би се морало на неки начин *сажети* МЂ 775; Ми смо тако морали *почети* ЈШ 790; Морали смо *затворити* ВН 105; Ноћас морамо *прећи* преко ДЂ 237; Није хтио јасно *рећи* ВН 102; Она неће *живјети* дуго МЂ 774; Не хтје *излазити* док се ручак не сврши СМ 102; Поче немирно горе и доле *ходати* ПК 156; Па га стаде *тражити* СМ 142; Узме пушку и почне *стријељати* МК 31; Они се не желе *одвајати* МЛ 89; Не смем ништа *учинити* ЛЛ 11; То се не смије *расипати* БЂ 539; Не смијемо *потцјењивати* ВЦ 259; Не зна још ни *писати* ВН 113; Бијаше лако *шмигнути* ВН 112; Немогуће је друкчије *радити* ЈШ 791; Бих био у стању *оженити се* . . . ЛЛ 6; Неће бити вриједно *живјети* ВЦ 249; Тешко је *рећи* МЛ 92; То је само ркаћ кадар *учинити* СМ 160 и сл. примерима —

инфинитиви казују: шта је могао рђави политички интерес [могао је *гонити* у погрешку], шта бих могла [могла бих *доказати*], шта ми не можемо [не можемо *радити* такву историју], шта је могао претседник банке [могао је *саопштити*]. . ., шта би се морало [морало би се *сажети*], . . . шта морамо [морамо *прећи* преко], . . . шта није хтео [није хтео јасно *рећи*], . . . шта стаде [стаде *ходати*], . . . шта се не смије [не смије се *расипати*], . . . шта не зна [не зна ни *писати*], . . . шта неће бити вриједно [неће бити вриједно *живјети*], . . . шта је кадар ркаћ [ркаћ је кадар то *учинити*].

И у овим и у свим другим оваквим случајевима инфинитивом се означава, тј. именује глаголска радња. То је управо данашња служба инфинитива. И зато је он овде, више од сваког другог облика, на своме правоме месту и, исто тако, зато се намеће закључак да се други облици, уколико у тој служби долазе, употребљавају место инфинитива или да се њима, како се још несрећније каже, ту замењује инфинитив. Уствари, и ти облици, управо тај облик, тј. презент са свезицом *да* (јер се поред инфинитива једино он ту употребљава) по своме основном значењу такође може вршити ту службу; и он је у функцији односне допуне такође на своме месту, па је једино исправно говорити о напоредној употреби

ових двају облика у тој служби. Али како се у самом презенту са свезицом *да*, с једне стране, друкчије него у инфинитиву, осећа значење модалности, а, с друге стране, конструкција непотпуних израза са овим обликом у њиховој допуни, исто тако као кад је инфинитив употребљен у тој функцији, има једнако модално или какво слично значење, намећу се два врло важна питања и то:

1) да ли се презентом везаним за управни непотпуни израз свезицом *да* казује и да ли се, као инфинитивом, може казивати само име глаголске рање, тј. да ли се њим може именовати радња. другим речима — да ли се може изрећи: шта се хоће, шта се може, шта се мора, шта се сме, шта се почиње итд. и

2) да ли се јаче осећа модалност у конструкцији с допунским обликом (с презентом) који и ван ње може у себи имати то значење него када је уз исту конструкцију употребљен облик који сам за себе тога значења нема (инфинитив).

Одговором на ова два добиће се одговор на главно питање — има ли синтаксичке разлике између инфинитива и презента у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног значења.

Ја мислим да презент ту, иако очевидно најчешће у модалној служби, такође казује првенствено име допунске глаголске радње, јер се, данас је познато, овим обликом ван индикативне, тј. ван праве временске службе његове, казује само оно што означава основа датог глагола. У свакој прилици, па и овде, презентом се означава истовременост радње са одређеном ситуацијом из које проистиче модалност, квалификативност и слична посебна значења. Али будући да се сва та посебна значења одређују ситуацијом (модалност, квалификативност и слична им значења) и будући да се из ње тачно схвата и сама напоредност, као основно значење презента, што се лепо види у конструкцијама с глаголом *почети* и сл., где нема ни модалности ни квалификативности, него се износе реалне и реализоване радње, — остаје да сам облик презента казује оно што се ниједним другим моментом из целе ситуације не означава, а то је оно

што се садржи у основи самог глагола, оно исто, дакле, што се казује обликом инфинитива. Ово, по моме мишљењу, и омогућава употребу презента напоредо са инфинитивом у служби о којој говоримо.

Мада се у допунским презентима примера:

> Запали у неку мртву бару из које не може да се *макне* МЛ 99; Има речи и предмета које могу да га *покрену* и *узбуде* ИА 213; Могао је сада да *иде* ВЦ 247; Друкчије и не може да *буде* МЂ 770; Ми морамо ноћас да *пређемо* ДЂ 236; Морају да се *напрегну* све силе МК 4; Стража [је] морала да *пуца* за њим МЛ 225; Није хтео да *мисли* МК 20; Па би хтио да их *утјеши* СМ 141; Није хтео ни једне речи да *одговори* ИА 230; Па је тако хтео да *штеди* БЋос. 211; Хтео бих да *укажем* на *моменат* ЈШ 790; Хтео сам да *останем* затрпан ВП 21; Он зажеле да ме *разбије* ДЂ 207; Ко је смео да *прође* поред шатора ИА 229; Ми смо мислили да *дамо* марксистичку интерпретацију ЈШ 790; Он је био готов да *врши* дужност обвезника БЋос. 215; Њена је дужност да их само *потврђује* МЂ 772; Један домаћи завод принуђен је да *затвори* своје шалтере БЋос. 221 и њима сличних —

не казују стварне него само остварљиве радње, које се могу, које се морају, које се хоће (односно желе), смеју или мисле, за које постоји готовост, дужност, принуда да се врше; мада су, према томе, све то најизразитији примери модалног презента, — ипак се на основу тога не може тврдити да сами облици презента, ни заједно са свезицом којом су везани за управне изразе, означавају ту модалност. Она се садржи у изразима које допуњују, а облицима презента се изриче: шта се може, шта се мора, шта се хоће, сме или мисли, шта је дужност и томе слично чинити, њима се, дакле, само именује глаголска радња, као и обликом инфинитива.

Реализоване радње у смислу стварног вршења у означено време не казују се ни презентима у случајевима какве имамо у:

Ви не знате да *играте* ЛЛ 13; Не умије попут Кавура да *искористи* ВЦ 253; Није умео јутрос да *схвати* 244; Умију да *одбаце* бригу МЛ 100; Није умео да *одоли* БЋос. 217; Није умео да *чува* ИА 214 и др. оваквим.

А иако лако погађамо да су конструкције са презентом у допуни квалификативне, не значи то да је моменат који им даје овај карактер у допунском облику. Њега у себи садрже управни глаголи, а презент у допуни је и овде употребљен да искаже: шта се уме, шта се зна. И овде он, исто онако као инфинитив, казује само име глаголске радње.

Још је најјасније да презент у служби допуне глаголима у примерима као што су:

Само је почео *да га хвата* сан ДЋ 207; Поче чак и *да се шали* ДЋ 216; Људи су стали *да трче* МК 26; Тако је земља почела *да скаче* МК 26; А претур поче *да се хвали* СМ 113; Почеше *да круже* прво неповољне вести ДЋ 220; Његова је снага већ почела *да малакше* ВН 99; Поче весело *да се смеје* ЛЛ 11; Почели смо *да постављамо* себи питања ЈШ 788; Почеше *да се успињу* к шумовитој висоравни МЛ 94; Давно је почео *да се привикава* ИА 226; Једна мисао стала је *да се увлачи* под моју ћелу ВЦ 260; Поново поче *да шиба* БЋ 534; Узе *да храбри* омладинце БЋ 546 и др. —

не казује ништа друго, већ искључиво име глаголске радње. У овим и оваквим случајевима није реч ни о каквом индивидуалном, личном односу према радњама у допунском презенту, већ су то радње које су се стварно почињале вршили у означено време (а могле би се почињати и у време говора, као и после тога времена), које је у сваком посебном случају одређено не само ситуацијом што се приказује него и временом управног глагола у које пада и радња, управо почетак радње допунског глагола. Иако ово нису модалне конструкције, и у њима је, дакле, основни синтаксични моменат — а то је и у овоме случају истовременост — означен управним глаголом, док допунски презент, казујући оно што основа дотичног глагола значи, и овде само именује глаголску радњу.

Синтаксичку еквивалентност допуне презентом с *да* и инифинитивом јасно доказује могућност употребе једног као и другог облика у сваком посебном случају. И, заиста, као што бисмо у последњим наведеним примерима, у свакоме од њих и у свим оваквим, могли узети инфинитив место облика који су писци употребили (напр.; Само га је почео *хватати* сан, Поче се чак и *шалити*. Људи су стали *трчати*, Тако је земља почела *скакати*, А претур се поче *хвалити*, Почеше *кружити* прво неповољне вести итд., итд.) — тако исто у реченицама с инфинитивом:

> Сјети се војводе, па га стаде *тражити* СМ 142; И он се као свраб љивац стао *грепсти* МК 29; Поче *дрхтати* БЋос. 205; Наши топови почеше *пуцати* КМН 120; Мањи брат почео [је] *натуцати* слова ГК 28; Објеси се Мијо о врат једном ђендару па стаде *плакати* ПК 73; Поче снажно *вући* ВН 117; Опет је почео пркосно *гледати* ВП 16; Поче се слатко *смејати* ЛЛ 20; И удри *јуришати* на просторије ВЦ 257 и сл. —

облик презента са свезицом *да* се ни по чему не би мање осећао на своме месту него инфинитив.

Једино кад управни израз има различна значења, као у случају с већ продискутованим глаголом *требати*, а каква значења може имати још покоји израз, — ни синтаксички није свакад свеједно који од два допунска облика ће се употребити.

— Наставак у идућем броју —

М. Стевановић

ГРАНИЦА СЛОГА И РАСТАВЉАЊЕ РЕЧИ НА СЛОГОВЕ

У циљу свестраније дискусије о питањима нашег савременог правописа, којима би било потребно да се посвете што више рубрика наших стручних листова, ја бих овом приликом хтео да се позабавим питањем растављања речи на слогове. Има разлога што сам баш за ову прилику изнео, или, да кажем, предложио ово питање за дискусију о нашем правопису. По свему томе што је могло изгледати, после студија проф. Белића о слогу[1]) и примене тамо постављених принципа у његовим издањима Правописа, да у погледу слога и растављања речи на слогове нашим стручњацима није тешко доћи до сагласности, скорашња дискусија о нашем правопису показала је како се врло разнолико гледа на слог и на проблеме практичног растављања речи на слогове. Ја ћу оставити за другу прилику да се осврнем и на основна, принципска питања слога и границе слога у нашем језику, јер ми се чини да је и о томе, и поред онога што је утврдио проф. Белић, и што ће увек нашим стручњацима давати основе и полазне тачке драгоцене за нашу дискусију, — још потребно говорити и с обзиром на практичну страну нашега питања. Овде ће бити третирана питања фонетске поделе речи на слогове, условљене природом гласова и гласовних група као таквих и њиховом међусобном везом у изговору речи. Без шире и свестраније анализе и других момената — ритма говора, интонације и мелодије говора, не може се дати права слика у којој би се истинитије очитовала природа нашега слога, — а за практична питања нашег

---

[1] Граница слога у српскохрватском језику, Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929 — и Граница слога и састав речи у српскохрватском језику, Глас CLVI СКАН, други разред, Београд 1933.

правописа све би то могло доћи у обзир тек пошто бисмо пречистили извесна питања на принципима на којима данас вршимо анализу за одређивање природне границе слога.

У анализи фонетских појава, како ћу то покушати овде да изведем, треба да се испита како су поједине групе сугласника, и понекад поједини гласови у њима, склоне да се понашају у односу на границу слога. У томе треба да се покаже колико су оправдане замерке које се чине данашњим правописним прописима и колико би, шта и где било потребно усталити као дефинитивно утврђену праксу, или колико би штошта било умесно да се мења у смислу усавршавања правописних правила.

I. Само по себи је јасно да, кад се има у виду само природа изговора сугласника у сугласничким групама у речи, гласовна веза *струјни* + *ма какав други сугласник*, по природи својој лака је за изговор, најлакше иде заједно и тежи да се у изговору придружи следећем вокалу: *ла—ста*, *зве—зда*, *пу—шта—ти*, *зви—жда—ти* и сл. Из те чињенице се с правом истиче прво правило за нерастављање двају сугласника у истој речи ако је први од њих струјни. Али се проф. Белић у ранијим издањима свога Правописа није одлучио да овакво правило о нераздвајању струјног сугласника од следећег примени на читаву групу струјних сугласника (*с*, *ш*, *з*, *ж*, *х*, *ф*). За примену овога правила није узимао и струјне *х* и *ф*[1]). Боранићева и најновија издања Правописа, у сагласности са ранијим Белићевим правилом, узимају за овај случај у обзир струјне сугласнике без *х* и *ф*[2]). Први пут, колико је мени познато, видимо у Алексић—Стевановићевој средњошколској граматици неограничену примену правила о нераздвајању струјних сугласника, тј. поред осталих, не одвајају се од следећих ни струјни *х* и *ф*[3]). У нај-

---

[1]) Види издање Правописа од 1934, стр. 15—16.

[2]) Види издање од 1951, стр. 81.

[3]) Види Граматика српскога језика за средње школе, Београд 1946, са примерима: **ла-ставица, бра-зда, ба-шта, Го-ра-жде, ода-хнути, на-фта.** То правило потврђује даље и сам Стевановић у својој Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, стр. 41.

новијем издању Белићева Правописа (Београд 1950, стр. 19) налазимо потврђено ово правило — за нераздвајање и сугласника *х* и *ф* од ма ког другог сугласника иза њих.

Кад узмемо природу изговора гласа *х* као струјног гласа у потпуној мери, онда се и не може поставити питање: је ли било добро што се и овај сугласник у смислу овог правила прикључио сугласницима *с*, *ш*, *з*, и *ш*? Као што иде који од ове потоње групе сугласника са следећим сугласником у слогу, исто тако с њим иде и сугласник *х*. Упоредимо: *пи— сну— ти*, *зви— знути*, *пу— штати*, *зви— ждати*, на једној, и *ма— хнути*, на другој страни. Али се може поставити питање колико је оправдано за ову прилику на исти начин са осталим струјним сугласницима третирати и сугласник *ф*. У много случајева примењујући правила за растављање на слогове, ако их механички не примењујемо, као школски научене норме, нелагодно се осећамо кад пишемо: *на-фта*, *хе-фта*, *кро-фна* и сл., а на другој страни: *жив-љи*, *див-љи*, или, још даље, *зем-ља*, *мем-ла* — и сл. Ако одбацимо научена правила, и ако она у нашем осећању не делују живо, није тешко уочити да природније иде *жи-вљи* него *кро-фна*, а много је природније раставити *ћиф-та* него *зем-ља*, — и није тешко осетити да би највише одговарало природи нашег изговора *наф-та*, *а зе-мља*. сасвим супротно ономе чему нас уче новија правила. Довољно је јасно само још потсетити на гласовни склоп речи *чифчија* и на утисак који нам може дати изговор ове речи у погледу границе слога, па да осетимо у потпунијој мери несклад и противречности оваквог дељења на слогове у односу на природу слога. Тешко се можемо помирити с тим да осетимо гласовну групу *фчи* као изговорну целину у смислу једнога слога. За природну границу слога морамо имати у виду и то да он као целина, издвојена из ланца гласова у речи, мора се до потребне мере осећати пријемљива, за наше ухо као складна изговорна целина. За слог *фчи*, то се не може рећи. И само ако нема могућности да се добије складнији изговор у друкчијем распореду изговорних целина у смислу слогова, онда би се могле трпети и слоговне целине као што је — *фчи*. У овом нашем случају слоговни несклад сам по себи се избегава тим што

ће се глас *ф*, пошто не иде лако у следећој гласовној комбинацији слога, прикључити претходној гласовној групи — *чиф-чија*, па тако и *наф-та, Таф-ту* и сл.

Има нешто што треба још проучити у природи изговора наших гласовних група да би се штошта довело у склад. Не бих ни покушавао да вршим анализе у том смислу кад не бих био уверен да се ствари могу довести у склад без стварања нових компликованијих правописних правила, или, боље речено, без нове модификације у основи добро заснованих правила. Што се тиче гласа *ф*, као струјног сугласника, ствар је простија, и правило се може дати о нераздвајању струјних сугласника од осталих са изузетком само овога гласа. То није тешко објаснити његовом природом. Глас *ф* није у потпуној мери струјни сугласник. Он, сам по себи, има и делимичну експлозију и делимичну струју, једно с другим. То је оно што га издваја из остале групе струјних сугласника, и то је оно што игра одлучујућу улогу у стварању границе слога. Сви описи наших лабиоденталних гласова *в* и *ф* слажу се у томе да се ови гласови изговарају са додиром доње усне и горњих зуба, а да при томе, и за један и за други глас, ваздушна струја пролази преко ивице горњих зуба, управо, могли бисмо рећи, кроз усеке између горњих зуба. Милетићев опис, дат на основу експерименталних испитивања наших гласова, гласи: „унутрашњи, влажни део доње усне додирује при изговору *ф*, *в*, ивицу горњих секутића, тако да је пролаз на средини затворен, али ваздух струји с једне и с друге стране првих секутића“.[1]) За изговор гласа *в* у нашим дијалектима проф. Белић је констатовао: „Познато је да је у већини наших дијалеката у употреби једино усненозубни звук *в*, који се образује када се доња усна *чврсто припије* за зубе, подсавије под горње зубе и на тај начин *задржи ваздух*, потребан за *експлозију* (подвлачим ја — Ј. В.) овога звука[2]). Без сваке сумње, за изговор наших гласова *в и ф* карактеристично је и *чврсто припијање* доње

---

[1]) Изговор српскохрватских гласова, Београд 1933, стр. 41.

[2]) Дијалекти источне и јужне Србије (Дијалектолошки зборник СКАН I), Београд 1905, стр. 153.

усне уз горње зубе, и, с тим у условној вези, *задржавање ваздушне струје* и *експлозија*, наравно са струјом између горњих секутића, у поменутом Милетићеву опису. Нема никакве сумње да оно што је Белић констатовао за *в* (он је на поменутом месту говорио само о овом гласу) важи и за *ф* — и у смислу додира усне са горњим зубима и у смислу задржавања ваздушне струје, и у смислу експлозије, с том разликом, по правилу, што *ф* као мукли глас мора имати и једно и друго и треће у јачој мери. Кад не би било припијања усне уз горње зубе и тим условљеног задржавања ваздушне струје и експлозије, не бисмо имали лабиодентални него билабијални глас, а тога стварно нема у већини наших говора, па, према томе, ни у књижевном изговору. И у специфичној вези са експлозивним сугласницима и африкатима иза њега не мења се природа гласа *ф*, осим онога што је опште за све експлозије — да се не могу у потпуној мери остварити испред експлозија следећих гласова, да се, уствари, изговор експлозивног гласа своди на такозвану имплозију. За нас је овом приликом довољно констатовати да се ништа не мења у чврстом припијању усана уз горње зубе кад се глас *ф* налази испред других сугласника, па да можемо, ја мислим, са сигурношћу утврдити условљеност границе слога баш у том чврстом припијању усана. Граница слога се у речи, рецимо, *нафта*, према томе, ствара у моменту између припијања доње усне уз горње секутиће за глас *ф* и експлозије гласа *т*, — или, уопште речено, кад имамо *ф* испред експлозивних и африката, граница слога је у размаку између имплозије и експлозије, или у другом случају, између двеју имплозија. Да глас *ф* у овом положају има, као и иначе, чврст додир са горњим зубима, то није тешко утврдити и голим оком — кад гледамо изговор сабеседника, и на други начин, контролишући покрете говорних органа приликом сопственог изговора оваквих и сличних гласовних комбинација. По моме мишљењу, не може се с правом претпоставити, кад у комбинацији имамо ма где и ма какву претходну имплозију + имплозија са струјом, карактеристичном за африкате, — да је граница слога испред обеју имплозија, тим пре кад се има у виду да је изговор другог сугласника, овде

африката, јачи, јер је он, налазећи се пред вокалом, слободнији. Утврдимо ли, а то, мислим, није тешко утврдити, да у изговору речи *чифчија* остаје чврст додир доње усне и горњих зуба (што значи остаје и делимично нагомилавање ваздушне струје) за изговор гласа *ф* (узмимо у обзир и експресивнији изговор муклог гласа уопште), онда овде није тешко одредити праву, природну границу слога. — Могао би се наш глас *ф*, кад он у овом положају не би условљавао границу слога, и друкчије понашати, могли бисмо очекивати да у овом положају преовлада струја, па да, бар у овом случају, слабљењем експлозије, добије билабијалан карактер. Али то се не дешава, — не никако у нашем књижевном изговору. С једне стране, и овде као иначе, овај глас чува свој однос изговора према гласу *в* као звучном — изговор нпр. *овчији: чифчија* (иако се, тачно је, тај однос не може свести просто на однос *звучни: мукли* у оном смислу у ком иначе постоји однос гласовних парова по звучноти *(д:т, б:п* и сл.). А, с друге стране, по мом мишљењу, није ту без дејства на надражајно-моторну страну изговора ових гласовних скупина и психолошки моменат што гласовне скупине *фт, фк, фч* и сл. не постоје у почетку речи у нашем језику (в. о томе ниже). Тај моменат, психолошке природе, не мора бити одлучујући, ако је природа гласа таква да он иде лако са следећим сугласником у слогу, као што је случај са гласом х *(ма-хнути* и сл.). Али где природа гласа сама по себи условљава границу слога у гласовним групама, психолошки моменат осећања границе слога може деловати у смислу задржавања гласа у границама његове обичне природе изговора.

Из свега овога произилази да би за практични смисао оправдане поделе речи на слогове први закључак био: струјни сугласници осим гласа *ф* — то значи сугласници *с, з, ш, ж* и *х* — не одвајају се у средини речи од следећег — ма ког сугласника: *ла-ста, зве-зда, пи-шти, гро-жђе* (али *наф-та, чиф-чија, хеф-та* — и сл.).

За теориску страну, приликом класификације сугласника по начину изговора, треба нагласити да глас *ф* није прави струјни сугласник, да се он, и поред експресивности

струје (оне која долази између секутића), изговара и са добром мером експлозије. Да се ово истакне, не треба никад пропустити прилику кад се дају класификације и појединачни описи сугласника. У смислу експлозивности карактер овога гласа може се обележити на оној линији на којој се, како је то за њих карактеристично, налазе сонанти који се изговарају и са експлозијом и са струјом (а то су сви сонанти осим гласова *р* и *ј*).

II. У односу на раније друго правило за неодвајање, односно одвајање, двају сугласника у средини речи, у новијем издању Белићева Правописа ново је то да се два сонанта увек одвајају у средини речи, осим случаја ако иза кога сонанта долази *ј* од „јат-а“ у ијекавском изговору.[1]) Ово правило, у другој формулацији, види се и у Стевановићевој Граматици (опет стр. 41). Разлика је од старијег стања (при коме је Боранић и до данас остао) у томе што сад треба не само одвајати од следећих гласова сонанте из грузе *ј*, *в*, *л*, *љ*, *р* него и ако је први од њих *м*, *н*, *њ* (сонанти са којима не иде претходни експлозивни или африкат). То значи — сонант, ма који и у ма којој вези са другим сугласником, осим поменутог случаја у ијекавском изговору, условљава границу слога иза себе у вези двају сугласника у средини речи. На тај начин, док смо раније писали *хра-нљив*, *ме-мла*, *зе-мља*, *та-мјан* и сл., треба писати *хран-љив*, *зем-ља*, *мем-ла*, *там-јан*. Да је и овде било потребно ствар мењати, то лако могу показати примери типа *хран-љив*, где гласовна веза *нљ*, стварно условљава границу слога. Али ствар не стоји тако са сугласничким везама *мљ* и *мј*, нарочито са групом *мј*. По моме мишљењу, нема више услова, с обзиром на природу изговора, да се раздваја *земља* на овај начин него што би то било у примерима типа *копље*, *седло*, *птичји* и сл. А много више има услова да иде *мј* заједно него, рецимо, *пљ* или која друга комбинација са ек-

[1]) Биће омашка што је проф. Белић узео у обзир само слогове **вје**, и **рје**, **(ко-рјен-чић, го-рје-ти, по-вје-смо**, а не и **мје — у-мје-ти, у-мје-стан, при-мјед-ба, —** и сл.

сплозивним или африкатом на првом и сонантом из уже групе (*ј, в, р, л, љ*) на другом месту, *која* се с потпуним правом не раздваја. Да се не ослонимо на обично језичко осећање, које би нас могло и заварати, потребно је потражити и објашњење:

1) Хтео бих издвојити случајеве са сонантом *ј* на другом месту. За разлику од свих сонаната, овај глас, неекспресиван по изговору, и као такав прилагодљив за лакши изговор са сваким сугласником испред себе (да се с њим изговори у једном слогу или да се с њим слије у виду јотовања), не условљава границу слога испред себе. Ја сам се колебао у везама са претходним африкатом — нпр. *птичји, овчји* — и сл., али сам се могао уверити да само при експресивнијем изговору гласа *ј* имамо сметње за изговор слога *чји*. А пошто, као у сваком другом случају кад је то потребно, могућност лабилнијег изговора овога гласа ствара услове да се уклањају тешкоће за формирање границе слога, онда и оваква гласовна веза може бити у истом слогу. — Могло би се — да идемо даље — рећи да је психолошкога карактера граница слога испред *вје, рје, мје* у ијекавском изговору, на основу чега стварамо изузетак за неодвајање сонанта од следећега *ј*, и то је сасвим природно. Али ствар није само у томе, него ни гласовних услова нема овде за границу слога: и *горјети* и *барјак*, и *тамјан*, и *Дивјак* (презиме) све је то по природи изговора такво да *ј*, прилагођавајући се изговору претходног гласа, не условљава границу слога испред себе.

2) За сонантске везе *мљ*, и *мл*, у односу на све везе двају сонаната осим поменутог случаја везе са гласом *ј* на другом месту, може се утврдити у вези с границом слога и ово: Сви сонанти иза вокала а испред консонаната, осим везе *мљ*, и *мл*, чине са претходним вокалом тесну везу и дају до извесне мере комбинацију дифтошког карактера, — они се у том случају у неприметној мери вокализују. Чим немају до извесне мере моментан изговор, као у вези *мљ* и *мл*, изговарају се дуже него обично, они по природи ствари добијају потребну меру вокалске особине и дифтонгизирају слог.

За сонанте са експлозијом, а такви су сви сонанти, као што рекох, осим *р* и *ј*, кад посматрамо ствар у односу експлозија и по њихову условљавању границе слога, може се уопште рећи да они испред ма код другог сугласника формирају границу слога иза себе онда кад се њихова имплозија јавља у извесном застоју. Тај застој и чини ону паузу коју језичко осећање интерпретира као границу слога. И према томе, сонант, ако га не осећамо као моментан глас у изговору испред другог сугласника, и не формира иза себе границу слога. Упоредимо ли изговор речи *земља* и *зелембаћ*, то ћемо јасно осетити. У првом случају имамо моментан изговор сонанта *м*, јер се обе делимичне сонантске експлозије изговарају као моментане, неодвојиве у толикој мери да би се ту могла осетити граница слога. Можемо рећи да истовременост делимичних експлозија за сонанте *м* и *љ* (ниједна од њих није сведена на имплозију и трајање имплозије) делује тако да ове гласове не можемо осетити као раздвојиве у смислу границе слога. Са отвором уста за сонант *м* непосредно се јавља и отвор за експлозију гласа *љ* тако да су обе експлозије слободне, праћене, наравно, оним ваздушним струјама и шумовима које су карактеристичне за сваки од ових гласова понаособ. — У другом случају — *зелембаћ* — осетићемо имплозију и њено трајање, што и условљава границу слога, и онда тек, после и за голо ухо приметне паузе, чисту, без носне ваздушне струје, експлозију лабијалног гласа *б*. Застоји са трајањима ваздушних струја у том смислу јасно су приметни у изговору речи: *авлија*, *халва*, *хранљив*, *молба* итд. (*ав-лија* — и сл.). Трајање имплозије, или да кажемо прецизније застој после имплозије до ослобођавања струје за следећи сугласник карактеристачан је исто тако и за експлозивне гласове и африкате — кад је несумњиво да они условљавају границу слога — напр. *лоп-та*, *пат-ка; тач-ка, воћ-ка*, — и сл.

У комбинацији двеју експлозија, биле оне експлозије обичних експлозивних гласова, биле делимичне, сонантске експлозије, биле комбиноване једне и друге, на границу слога мора утицати и њихов међусобни однос по јачини, по том која од њих задржава доминантан положај, — и њихов однос

у сукцесивности њихова јављања. Јасно је да у гласовним комбинацијама као што је *експлозивни* + *експлозивни* (*пт*, *тк*, рецимо) доминантан положај има друга, слободна, према томе и потпуна експлозија (*лоп-та*, *пат-ка* и сл.). У том правцу, у погледу на границу слога, сличан однос добија и веза — *експлозија обичног експлозивног сугласника* + *сонорна експлозија назала*, као *пн*, *тм*, *књ* и сл. (*оп-на*, *от-мица*, *сук-ња* и сл.). Иако би се могло очекивати, с обзиром на сонорност другог гласа и његову извесну вокалску природу, да обични експлозивни иде и овде заједно са сонантом, ипак овде не одлучује сонантна природа другог гласа него његова јачина експлозије. Одлучујућу улогу има однос експлозија, а све друго у природи ових гласовних веза ишло би у прилог њихова нераздвајања границом слога. Као што у примеру *лоп-та* доминантна остаје експлозија другог од двају сугласника (први је остао са имплозијом), тако и у примеру *оп-на* преовлађује експлозија сонантног сугласника, зато што је слободна и у приличној мери сама по себи јака. Ова упоређивања су нам, чини ми се, потребна да бисмо могли анализом даље утврдити потребне чињенице, важне за наше питање. — Шта је потребно овде уочити? У сукцесивном јављању експлозија (односно имплозија и слободних експлозија, потпуних или непотпуних) код ових и свих сличних гласовних комбинација, где са сигурношћу можемо утврдити границу слога између двају сугласника, — можемо и голим ухом приметити временске размаке између *имплозије* и *експлозије*.

Ово се може све утврдити и за сонантске везе типа *хранљив*, *дајанли* — и сл. (уколико и овде не би могло бити психолошко осећање границе слога између назалног и ликвидног сонанта у вези са осећањем суфикса као посебне изговорне целине).

Узмимо сад опет примере сонантских комбинација у речима као *земља*, *мемла* и сл. Ако свесно не одвајамо једну гласовну групу од друге, при чему изговор може добити вештачку поделу на слогове, онда ћемо моћи приметити да се однос делимичних сонантских експлозија и по доминантности и по сукцесивности јавља нешто у друкчијем виду. Глас

м се не своди на имплозију, са још њему својственом носном струјом, — и поред тога што је глас *љ* (односно *л*) слободно изговорен и са својом експлозијом и са за њега карактеристичном струјом. Овде, дакле, експлозивност другог сугласника није постала доминантна, — и једно и друго нагомилавање ваздушне струје врши се истовремено и експлозије настају готово истовремено, тако да се *м* и *љ (л)* јављају као сливена, границом слога неодвојива, гласовна веза. По моме мишљењу, чим нема имплозије и обичног задржавања струје. него се несметано јављају једна с другом (нека то буде, кад се минуциозно мери временски след, и једна за другом) експлозије (нека су то и сонантне), нема ни свих потребних услова за границу слога. Ја бих овде опет учинио поређење ових изговора са гласовном везом *мб* ради јачег истицања разлике. У изговору речи *зумба* и сл. имамо само један додир усана, пауза која условљава границу слога — овде је она јасна — чини прелаз од имплозије сонанта до експлозије следећег експлозивног сугласника. Иако је, овде то треба нагласити, један затвор за ваздушну струју која служи за оба лабијална гласа *(мб)*, ипак је несумњива граница слога између њих.

У сваком случају, по природи изговора речи *сабља* и *земља*, *обла* и *мемла*, онако како их изговарамо, немају толико разлике да их различито можемо осетити и третирати у односу на границу слога.

Кад се посматрају ове гласовне групе по њиховој природи изговора, треба имати у виду и чињеницу да је кроз историску епоху кад је у старој словенској заједници владао закон отвореног слога, кад су страдали сви сугласници који са следећим нису могли образовати слог, — гласовна веза *лабијални сугласник* + *љ* (веза добијена јотовањем лабијала) прошла неоштећена. Јасно је да је то могло бити само зато што је читава гласовна веза била у једном слогу. Данашње облике гласовне *узимљемо*, *дозивљемо*, напр., наследили смо из периода кад граница слога није могла бити између њихових двају сугласника(възимљемо, дозывљемо). За сонант *в* није тешко претпоставити да се могао прилагођавати по изговору приликама и да је у старој епоси у оваквим комби-

нацијама могао бити и друкчије изговорен, тако да су могли бити услови за границу слога друкчији од данашњих. Друкчији услови су морали бити и за сугласничку везу *гн* и *кн* *експлозивни велар* + сонант *н)*, јер је и ова гласовна комбинација остала нетакнута у епоси отвореног слога (**двигнѫти, тькнѫти**), по могућности асимиловања велара према назалном сонанту (свакако извесна регресивна назализација велара). Све нам то може бити лако разумљиво. Али се не може претпоставити, ни у тој ни у којој другој епоси, да је гласовна веза *мљ* и *мл* била у односу на границу слога толико друкчија у изговору да би друкчије него данас условљавала границу слога.

Требало би претпоставити да је старо — *м* у овом положају могло бити какво друкчије, а не право билабијално са својим данашњим карактеристичним изговором, па да разумемо његово друкчије понашање у односу на границу слога. Какав друкчији изговор који бисмо на основу природе овога гласа могли у овом положају замислити могао би бити само такав да трајнијом имплозијом условљава границу слога иза себе и назализацију претходног вокала (где бисмо добили *зѧља*, а не *земља)*. Са каквим друкчијим изговором гласа *м* у старој епоси, по мом мишљењу, не бисмо могли разумети јотовање (специфично за лабијале) ни друкчији однос према граници слога него што је данас.

III. Мени се одавно наметало питање границе слога кад у гласовним групама имамо африкате и сонанте из групе *ј*, *в*, *л*, *љ*, *р*. Да ли, рецимо, у изговору *бачва*, *бјечва*, *цицвара*, *наћве* и сл. иду као природне слоговне целине *чва*, *цва*, *ћве* и сл.? Ја нисам могао ни приближно једнако осетити понашање обичног експлозивног испред оваквог сонанта на једној, и африката, на другој страни, у истом положају. У примерима *метла* и *цуцла* свакако нису исти услови за границу слога. Питање је само да ли је разлика у изговору ових гласовних група толика да условљава и разлику у месту границе слога. Ја мислим да та разлика стварно и постоји, — да имамо праву фонетску поделу на слогове: *бач-ва*, *бјеч-ва*, *циц-ва-ра*, *наћ-ве*, *цуц-ла*, за разлику од: *же-тва*, *бра-два*, *ва-тра*, *ме-тла* и сл. По моме мишљењу, за један слог је, ако то

није неопходно у комбинацијама гласовних група, исувише нагомилавања сугласничких елемената кад се нађе имплозија + струја сложеног гласа (африката) и још уз то сонорна, делимична експлозија са струјом, коју има ма који од ових сонаната изузевши сонантског *j*. То нису, нема сумње, сугласничке комбинације глатке за изговор, и ако постоји могућност границе слога за олакшавање изговора, природно је да ова ту треба и да се очитује. Да нам неприродно делују као слоговне целине *чва*, *ћве*, не би долазило само отуда што су ове сугласничке групе ретке у почетку, да би њима морао почињати слог (имамо напр. *чварак*, *цват* и сл.) иако би и то до извесне мере, уз остале услове, могло психолошки деловати. — Узмимо посебно гласовну везу *чљ*, где ћемо, како ми се чини, лакше уочити оно што је карактеристично за границу слога у свим оваквим сугласничким комбинацијама. Примери као *жучљив*, *мучљив*, *уочљив* тешко да ће се могу осетити са границом слога испред двају сугласника *жу-чљив*, *му-чљив*, *уо-чљив*, а не *жуч-љив*, *муч-љив*, *у-оч-љив* и сл. И поред тога што се овде може говорити и о психолошкој граници слога у вези са суфиксом — *љив*, гласовна веза *чљ*, кад је анализирамо по њену начину изговора, не даје нам право да претпоставимо фонетску границу слога испред оба сугласника. Пре свега, контролишући сопствени изговор ових гласовних група, запазићемо да увек ескресивно изговорени сугласници — и африкат *ч* и палатални сонант *љ* морају имати извесну паузу, извесно изразитије разграничење временско између једног и другог сугласника.

За изговор гласа *ч* (оно што је карактеристично за очврсле палатале) потребно је формирање једног лука који предњи део језика прави својим рубом, чим се задржава ваздушна струја (правећи африкатску имплозију). За прелаз на изговор меког сонанта — *љ* потребно је нагло, не у каквом лаком прелазу, створити нов, сасвим друкчији положај језика. А то је (оно што је карактеристично за све меке палатале) потпуном горњом површином прилегање врха језика уз непце. У међувремену се још формира жлеб карактеристичан за извесну (изразиту по јачини) струју гласа *ш* као другог саставног елемента у африкату *ч*. Мени се чини да

овде може бити јасно то да, скупно узевши, и све ове физиолошке операције нису такве да би, без каквих јачих принудних услова, могле бити вршене у једном замаху ваздушне струје (чим је сасвим добро, колико се то може прецизно учинити, проф. Белић дефинисао слог као изговорну целину).

И најприродније је из овога извести закључак да је граница слога између африката и сонанта, оно што можемо и добрим слухом осетити, ако мало више пажње посветимо изговору ових гласовних скупина. Ово што се изразитије огледа у изговору комбинације *чљ* може се сасвим лепо применити на све комбинације са африкатом на првом и сонантом, осим *ј*, на другом месту, с обзиром на оно што је заједничко у физиолошким условима за изговор свих ових сличних гласовних група.

Овде бих, ради лакшег уочавања потребних чињеница, указао на један пример са гласовном везом *ћр-* која се изузетно може јавити у нашем језику. У Босни се чује муслиманско име *Шућрија* (поред обичног Шукрија), и хипокористикон *Шућро*. Мислим да ће се баш овде лако осетити оно што је карактеристично за гласовну границу слога између африката и сонанта: *Шућ-ри-ја*, *Шућ-ро*, а не *Шу-ћрија*, *Шућро*.

* *
*

У смислу свега овога што је овде речено могла би се извршити у невеликој мери модификација Белићевих правила за поделу речи на слогове — по мом мишљењу, свакако потребна ако хоћемо да у потпуној мери задовољимо принцип који је поставио Белић и ако хоћемо да останемо на строгом принципу поделе речи по самој природи изговора гласовних група у простој речи (не водећи рачуна и о другим моментима — интонационој условљености границе слога и психолошкој граници у вези са суфиксима изведених речи, што би, ово друго, за праксу било врло компликовано).

Мислим да се ствари не би компликовале ако би се правила дала овако:

1) Два сугласника у средини речи (просте) остају у истом слогу са следећим вокалом ако је први од њих струјни *с*, *ш*, *з*, *ж* или *х* (изузима се само струјни *ф*) а други ма какав сугласник: *ла-ста*, *по-шта*, *зве-зда*, *зви-жда-ти* — и сл. (али *наф-та*, *ћуф-те* и сл.).

2) Два сугласника у средини речи се не растављају ни у случају ако је први од њих експлозивни (пароби *п* и *б*, *д* и *т*, *к* и *г*) а други сонант из групе *ј*, *в*, *л*, *љ* и *р* (изузимају се носни сонанти, *н*, *њ* и *м*): *ду-пља*, *зу-бља*, *кле-тва*, *бра-два*, *бу-ква*, *и-гла* и сл.

3) Не раздвајају се још гласовне групе *мљ*, *мл*, и са гласом *ј* увек иде претходни сугласник: *зе-мља*, *ме-мла*, *та-мјан*, *ба-рјак*, *жи-вјети*, *го-рје-ти* и сл.

У ове три, или, ако бисмо трећу тачку поделили у две (посебно о нераздвајању сугласника од *ј*), у четири тачке, могли бисмо сажети правила, где не би било потребно говорити ни о каквим изузецима.

У сваком другом случају два сугласника у средини речи (ако није у питању граница делова сложене речи) раздвајају се — један иде са претходним а други са следећим вокалом: *лоп-та*, *хран-љив*, *прав-да*, *жив-љи*, *бач-ва*, *нaћ-ве* и слично.

За другу прилику остављам да се позабавим у једном краћем напису питањем поделе речи на слогове кад имамо три или више сугласника — и извесним питањима у вези с психолошком границом слога.

Ј. Вуковић

ПОВОДОМ РАСПРАВЕ ПРОФ. Ј. ВУКОВИЋА

„Граница слога и растављање речи на слогове“

1.

Свакако је потребно похвалити жељу друга Вуковића да упрости ако је могуће досадашњи начин поделе речи на слогове, а да не сиђе са правилне линије. Та линија је у томе да се речи деле на слогове према природи нашег језика, а не према принципима других језика, како се то досада хтело, а понегде и сада хоће. Надам се да ћу имати ускоро прилике да и о њима проговорим у НЈ, а засада ћу се задржати на разлагањима проф. Вуковића.

И Вуковић тражи, усвајајући принципе које сам у своје време изнео, да се подела на слогове заснива на природи гласова и зато предлаже извесне корекције. Морам само једно приметити. Подела на слогове, како је изнесена у моме Правопису (1950), заснована је на фонолошком принципу, што значи на општој природи гласова, а не на томе како би се у ком крају која гласовна група могла изговорити. Напр. у нашем се језику говори *падне* (3 л. сад. вр.) у већини говора, а понегде се говори и *пане*. То значи да већина наших говора има поделу на слогове *пад-не*, а мањина је имала *па-дне*, што је дало *пане*. Према томе, све докле се у нашем језику буде одржавао изговор *падне*, биће и правилна подела *пад-не*, а *па-дне* је фонетски местимични изговор који је само местимично и дао *пане*.

Друга, тако исто важна напомена коју треба учинити јесте да су неки пут могућна два изговора против којих се наше језичко осећање не буни. Тако Б. Милетић, напомињући да се „од консонаната изговарају — тесначни лако са потоњим, док преградни и полупреградни као најмање со-

норни показују склоност да обележе крај слога"[1]), додаје (истина у напомени испод текста): „Сем овог главног момента, има их још (напр. дужина претходног, а можда и потоњег вокала, место акцента и сл., упор. *бу̑-дно* према *мѐд-на*, *пѐт-ла*: *мѐ-тла* и сл.). Они су међутим споредни и могу се у пракси елиминисати. Важније је питање уколико је оправдано одвајање назала од осталих сонаната; бар ја не могу приметити никакву разлику у примерима као: *му́-тна* и *пѐ-тли*, *пу̏к-ла* и *сѐт-на*".

Овде има читав низ питања која су се и мени стављала када сам своју систему поделе на слогове градио и која су јасна из оног низа колебања које сам навео у својој расправци Граница слога у српскохрватском језику[1]). Ако поделимо у групе примере Милетићеве, добићемо:

а) *пѐ-тла*, *мѐ-тла*: *пу̏к-ла*; б) *мѐд-на*, *сѐт-на*: *бу̑-дно*, *му́-тна*. Да ту може бити још знатно више колебања и да их је било и за Вука, може се видети у горњој мојој расправци (стр. 5—6), па ипак из целокупног материјала излази да треба делити онако како је и код Милетића: *мѐ-тла* и *сѐт-на*. Зато су се појединачни случајеви као *пу̏-кла* (нека је тако и у изговору свих претставника нашег језика, што баш није тако сигурно!), као *му́-тна* и сл. могли занемарити.

Да сумња коју је поставио Милетић о носним сугласницима није оправдана, види се лепо, међу осталим стварима, и из Вукова дељења речи на слогове. У своме Буквару (од 1827), где је Вук нарочито пазио и свакако и себе и друге у том правцу испитивао, он пише *н* и *м* иза експлозивних и африката одвојено: *брч-ну-ти*, *рт-ни-ци*, *већ-ма*, *кут-њак*, *муч-њак*. Много година после тога у своме преводу Новога завјета Вук у пракси, на крају врста, има увек *пад-нете*, *нашљед-ници*, *јед-но*, *слобод-но* — 18 примера; *мет-нете*, *смрт-ном*, *пет-наест* и сл. 12 примера; *Господ-њи* и сл. 5 примера; *ог-њени*, *подиг-нувши*, *јаг-ње*, *вјеч-ни* и сл. 6 приме-

[1]) Зборник у част Богдана Поповића, Београд, 1929 и засебно отштампано (1—14).

[1]) Основи фонетике српског језика, Београд, 1952, 66. Слично и у мојим универзитетским предавањима из фонетике.

ра; *ноћ-не, одоц-ни* (све код мене, 5—6), дакле на 43 примера одвајања носних сугласника у поменутом положају он има 7 примера неодвајања, и то у случајевима у којима иначе има чешће одвајања *(је-днога, поди-гните, ја-гње, о-гњено, ваздви-гнути)*. Ако се узме да је Вук баш у том тренутку тако изговорио како је одвојено (а ту су се могли увући и изговори слагача и коректора, а такође и њихове грешке према Вукову оригиналу), јасно је да те појединачне случајеве можемо занемарити.

То исто вреди и за друге групе. Природа сугласника у већини случајева одлучује какво се практично правило мора утврдити, а не појединачна или чак и општија колебања којих свугде може бити.

2.

Примедбе Вуковићеве тичу се, пре свега, звука *ф* и питања: да ли се тај глас према другим гласовима у средини речи понаша као други фрикативни сугласници(*с, ш, з, ж* и *х)* или не понаша. Вуковић вели да сам ја у правило о подели слогова унео *х* и *ф* тек 1950 г. (Стевановић и Алексић, пишући своју граматику 1946 г., знали су да сам их ја већ био унео у свој Правопис, иако он још тада није био изашао). Напоменућу само да сам ја већ 1929 год. за гласове *х* и *ф* ово приметио: „Сугласници *х* и *ф* немају за ово питање већег значаја („х“ се не изговара, а „ф“ се употребљава у речима туђег порекла); али уколико се изговарају, они се не разликују у погледу границе слогова од сугласника друге групе[1]) (тј. *с, ш, з* и *ж)*. Значи ја сам већ пре 25 година тврдио да се *х* и *ф* понашају у групи сугласничкој у средини речи онако као и остали фрикативни сугласници.

Вуковић пореди *на-фта* и *кро-фна* и вели да је *жи-вље* (по моме Правопису *жив-ље)* природније неголи *кро-фна* или *на-фта* и закључује да би било најприродније писати *наф-та*, а *жи-вље* или *зе-мља*. Тако исто, он предлаже да се пише *чиф-чија*, а не *чи-фчија*. Пре него што пређем на фонетско-физиолошке разлоге Вуковићеве зашто се *ф* одваја

---

[1]) Помен. распр. 2. стр. 2 нап. исп. текста.

од осталих фрикативних сугласника и понаша као експлозив, да се задржим на поређењу *на-фта* и *зе-мља*.

У погледу *зе-мља*, које сам и ја тако писао у III-ем издању Правописа, 1934 (в. стр. 133) ја сам у новом издању изменио своје мишљење и подвео сам и *мљ* под опште правило, које у главним линијама признаје и Вуковић (о његовим отступањима од тог правила исп. ниже), а које гласи да се сонанти (*р, л, љ, м, њ, в* и *j*) када се два од њих десе у групи у средини речи увек растављају.

Према томе, нисам ја могао без разлога одустати од издвајања *зе-мља* и прићи *зем-ља*. Пре свега, обоје је могућно. Ја сам у својој расправи показао да је Вук писао обично *зе-мља* (4), али прегледајући Вуков Нови завјет, ја сам констатовао да је у њему двојако поступање са групом сугласника у речи *земља: зе-мљи*, *зе-мљу* двапут и трипут: *зем-љи* (двапут) и *зем-љу;* сем тога и *мрм-љања* (исп. стр. 7). Тако и код сугласника *в* и испред и иза сугласника ја налазим колебање (исп. *Па-влу, Са-вла* и сл.; *сла-вљаху, живљења, пла-вљасмо, ожи-вљује, кр-вљу* и сл.; али и: *живљети* (чешће), *приготов-љена, крв-ници, против-но, јав-љам* и сл.; исп. и *црк-ву, мрт-вима, как-ва, клет-ву* и сл. поред *жр-тва, мр-тво, ка-ква, цр-квом* — у 25 примера (стр. 5). Нешто колебање има и код сонанта *н*. Зато сам ја, поредећи та три сонанта (*м, н* и *в*) са осталим, закључио да су у нашем језику најмање сонанти *м* и *н*, а после њих *в*. Па ипак ја их нисам могао одвојити од осталих сонаната јер кад остали сонанти имају границу слога између себе (наравно, када су у групи у средини речи), а ови је могу имати и немати, једни чешће, а друге ређе, било је природно да као практично правило узмем за све једно, не обзирући се на могућна колебања. Само сам у једном случају нашао пуну доследност: када се *j*, постало од ѣ-та, налази иза којег другог сонанта — тада они иду увек заједно. Ето, зашто ја мислим да аналогија *зе-мља: зем-ља* не може дати паралелу за понашање сугласника *ф у вези са потоњим сугласником*.

Вуковић образлаже одвајање *ф* и теориски: прво *ф* није, вели Вуковић, у пуној мери струјни (фрикативни) сугласник.

Са овим се не бих могао у потпуности сложити, а с тим се не слаже ни Б. Милетић, који је тај глас и специјално испитивао. Он сматра *ф* „искључиво констриктивним“,[1]) дакле, у пуној мери струјним. Па не само то, већ он сматра „да се у нашем *књижевном* изговору *ф* и *в* с правом сматрају парним сугласницима“[2]), тј. да је *ф* мукли фрикативни сугласник, а *в* звучни фрикативни сугласник. Он полемише са Фринтом да је наше и уопште словенско *в* експлозивно, а наше *ф* струјно и лабиодентално (исп. наводе и других који се нису слагали са Фринтом, op. cit. ibid.). Од овога Милетић није одустао ни у својим Основима фонетике српског језика (passim).

Према овоме, сугласник *ф* нити је сонант нити је експлозивни глас; зато теориског разлога не би било, према фонологији нашег језика, да се у изговору одваја од потоњег гласа. Једино би могло бити разлога томе у дијалекатском изговору, што за звук *ф*, који је туђ нашем језику, не би било немогуће, тј. да у њему има и нешто оклузивности (исп. са тим факат да је у нашем језику *ф* прелазило у *п*, напр. Трипун, Трипо, Трипко, Трипуњдан, Трипуњица (у Боци) код Вука од *Трифун* или *Степан*, односно *Стђ̄ан* од грчк. Стефанос и сл.). Али и тада за општи књижевни изговор гласа *ф*, који је искључиво фрикативан, не би имало значаја; оно иде заједно са осталим фрикативним гласовима.

3.

Говорио сам напред о подели *земља* по садашњем мом Правопису као *зем-ља* и изнео напред разлоге за то. Вуковић поред *зем-ља* није задовољан ни са *бар-јак, там-јан, мем-ла;* тако исто он сматра да треба делити: *бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, нађ-ве, цуц-ла*, а не, као што мој Правопис препоручује: *ба-чва, бје-чва* итд.

Да узмемо прву групу: *зе-мља, та-мјан, ме-мла* и сл., а не *зем-ља, там-јан, мем-ла*. Да видимо, прво, како стојимо са

[1]) Изговор српскохрватских гласова, Београд, 1933, 43.
[2]) Ibid.

материјалом. За *земља* смо напред видели да је у материјалу и једно и друго: *зе-мља* и *зем-ља*. За *л* иза сонаната немам много примера: *ор-лови скер-лету* (op. cit. 6), али и *Па-вле, Па-влов, Са-вла*, дакле је и овде као код *земља* код Вука колебање; слично колебање наћи ћемо и код Даничића. За употребу *ј* иза сугласника сви примери у којима је *ј* од јата имају сугласник са потоњим *ј* у једном слогу, а за примере као *тамјан* немам довољно потврда (исп. *пе-рја, пе-рја-ни-ца*, op. cit. 4) и мислим да су, као и у горњим случајевима, обе поделе могућне. Исп. у нашим говорима *родјак, нетјак* и сл., који су имали двојаку поделу: или као *ро-дјак*, што је дало *рођак, нећак* и сл. или као *род-јак, нет-јак*, што је учинило да се одржи *родјак, нетјак*. Можда се тако може тумачити двојаки облик речи *тамјан* као: *тамљан* (Вук) *тамјан* и *тамљан* као *там-јан*. Али да и нема тога, према сонантској природи звука *ј* у нашем језику могло би се дати правило као за све остале сонанте.

Што се тиче речи као *бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, нађ-ве, цуц-ла*[1]), ту мислим да није у праву Вуковић кад мисли да, иако експлозивни сугласник иде заједно са сонантом *в* (*цр-ква, кле-тва, сетва* и сл.), африкате не треба да иду зато што су састављене од два звука *т* и *ш* (одн. *с* или *ć*). Добија се утисак из целокупног разлагања Вуковићева да африкате треба (и по утиску на ухо) пре одвајати него експлозивне. Али баш напротив. Експлозивни су сугласници преградни, а африкате су полупреградне (види и код Милетића, Основи фонетике, 29) јер су састављене од елемената звука *т* и *ш*, (односно *с* и *ć*), а не од целих тих гласова тј. само су на половину експлозивни а на половину фрикативни, па кад преградни сугласници иду са потоњим *в*, то још више вреди за полупреградне.

Али није ствар само у овоме. Ја се не могу сложити никако са теориским објашњењем ових случајева код Вуковића. Он сматра да је за скуп сонаната пресудна експлозивност сонаната. Напр. у *земља* и *мемла*, вели он, експлозив-

1) Овамо иду и други примери које наводи Вуковић као **жучљив, мучљив, уочљив, Шуђро** и сл.

ност другог сугласника није доминантна, „експлозије настају готово истовремено, тако да се *м* и *љ (л)* јављају као сливена, границом слога неодвојива гласовна веза“. Тако он *ав-лија* пореди са *пат-ка* (тј. са два експлозивна сугласника), али ту се њихове експлозије не стапају.

Ја мислим да се само у изузетним случајевима може говорити о моментаности (или експлозији) сонаната, а да тога елемента као сталног нема у природи сонаната[1]). Да су сонанти оклузивни(тј. експлозивни), зар бисмо могли имати *твој, свој, смети, снег* итд.? У природи је сонаната *звучност* и *струјност*. По томе су они слични вокалима и зато се и *твој, снег* не претварају у *двој* или *знег* и сл., дакле исто онако као што се изговара и *та, са* и сл. а не *да, за* и сл.[2]).

Подела сонорних сугласника када су у групи у средини речи долази од њихове на половину вокалске природе: као гласови слични вокалима, а неслоговни, они се придружују вокалу пред њима и вокалу за њима, напр. *сјај-но, бор-на, зглав-ка* итд. Исто тако када вокал, напр., *i* пређе у *ј*, он се придружује вокалу који је пред њим: *зеитин* постаје *зеј-тин* и сл.[3]).

---

[1]) На овом месту које цитира Вуковић (Дијалекти ист. и јужне Србије, 153) можда је тербало да стоји за изговор, а не за експлозију јер затвор пролаза код звука **в** није потпун. Наравно, моментаност изговора (нарочито код **м** и **н** где су преграде у устима потпуне) може изазивати утисак експлозивности.

[2]) Увек када сам у својим делима говорио о сонантима у вези са границом слога, ја сам истицао (чак и у граматикама за средњу школу, исп., напр., Граматику српскохрватског језика за други разред, Београд, 1934, 6—7, 10—11) њихово звучно струјање (дакле звучност и струјање), а не експлозију.

[3]) „Гласови прве групе (**р, л, ј** итд.) по природи су својој на средини међу вокалима и сугласницима, и они се у грађењу слогова понашају као вокали који не образују сами слога: са вокалом који им претходи, а пред сугласником, — образују неку врсту дифтонга, а са сугласником који је пред њима иду заједно: **сјај**-но, о-ру-**жје**. У нашем се језику **сви** ти сугласници и у другим правцима понашају као вокали: када је пред њима мукли сугласник, иако су они звучни, они се не претварају у звучни: **твој, сјај, слој, књига** итд.“ (op. cit. 3). Дакле, и овде се нигде не помиње експозија.

Наравно, при фонетском испитивању појединих појава може бити још више колебања него што је овде изнесено (исп. примере код мене у изнесеној расправи), али ја мислим да нема разлога мењати извесна правила која треба да имају општу вредност, док су извесна отступања често само местимична, а каткад и индивидуална.

Мислим да би била довољна два правила, па да се речи правилно деле на слогове у погледу средине речи:

1) када је почетни струјни сугласник (с, ж, з, ш, х, ф), он иде са потоњим сугласником (*па-сти, па-сха*, и сл.).

2) када се螺 сонанти (сем *м, н* и *њ)* налазе иза праскавих сугласника (*експлозивних т-д, к-г, п-б)*, праскави иду заједно са сонантима (*ку-пљен, ста-бло* и сл.).

У свима другим случајевима сугласници се растављају (*бор-ба, леп-ши, саг-не, тач-ка* и сл.), сем кад је *ј* постало од јата: оно иде са сугласником који му претходи (*у-мје-ти, ви-дје-ти* и сл.).

И подела на слогове исто онако као и сва друга правописна правила нису ни плод фантазије ни нечије ћуди: то су резултати гласовних особина нашег језика. Наравно, могу се у подели слогова примењивати и други принципи него што су изнесени у овој расправици. Само се мора водити рачуна о особинама сваког појединачног правописа: наш је правопис по главним особинама својим — фонолошки (дакле, према општој природи језика); зато и подела на слогове треба да је фонолошка. То треба да имају на уму сви они који хоће о подели на слогове да говоре. То је имао на уму проф. Вуковић; што има код њега неслагања са мном или код мене — са њим, то ће послужити само на корист овом делу нашег правописа.

А. Белић

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ УПОТРЕБЕ РЕЧИ

Употреба речи и израза са општим значењем доводи често до осиромашења нашега језика у лексичком смислу. Употребљавајући такве речи место других са специфичним, адекватним значењем, ми сва значења ових других сводимо, такорећи, на једно, на оно значење које има употребљена, „општа" реч. Тај процес таквог осиромашења језика огледа се нарочито у усменом изражавању, у свакодневном нашем говору, а одатле се, као верни податак живота, преноси и у писмено изражавање. Употреба речи и израза са општим значењем чини, осим тога, нашу мисао недовољно одређеном, па, према томе, и нејасном, што у крајњој линији значи нетачном. Међу таквим речима има и неких које се у први мах чине неопходним, а које, међутим, нису такве, и које, што је још важније, продирући у говорни и из њега у књижевни језик, наше изражавање на неки начин чине примитивним. Ево једног примера.

Данас се веома често чује и употребљава глагол *одвијати се* у некој врсти секундарнога, пренесеног значења (исп. и глаголску именицу *одвијање*). У том значењу тај глагол ћемо наћи употребљен кад год је реч о каквој радњи, о каквом процесу који је у току, који није завршен, него траје дуже времена. Ако обратимо пажњу на новинарски језик, рецимо, који је најближи говорном језику, ми ћемо, такорећи, на свакој страни и у свакој рубрици наићи на ту реч. Тако се вели: Догађај *се одвијао* филмском брзином; Радња *се* у том роману *одвија* на врло занимљив начин; Сцена *се* на улици *одвијала* без застоја; Случај са украденом робом *одвијао се* као на филму; Разговори *су се одвијали* у врло пријатној атмосфери; Утакмица *се одвијала*, или: Игра *се одвијала*, па чак, у једном извештају, и — Музичке тачке *су се одвијале*

једна за другом итд. Ма у којој вези било то, чим је реч о ком процесу, радњи, неком току, одмах се лако намеће тај глагол који ми, без оне потребне одговорности према језику којим говоримо и пишемо, уносимо и у књижевни језик. Стиче се утисак као да нема у нашем језику ниједне друге наше речи која би тај глагол у сваком појединoм конкретном случају могла заменити.

Откуда оваква наметљивост овога глагола? Пре неких педесет година, и мање, глагол *одвијати се* у овом свом пренесеном значењу као да није био у употреби. Он је у том значењу ушао у употребу, природно, онда када су настале могућности за то; а то је од оног тренутка када је створен филм, филмска трака, на коју је била утиснута, снимљена каква радња, догађај, и која се, приликом приказивања филма, *одвијала* са колута на који је била *намотана, навијена.* Из основног примарног значења развило се и секундарно пренесено значење те речи. Када кажем да се филм одвија врло брзо, онда се тако формулисана мисао може двојако разумети услед значења глагола *одвијати се* и именице филм. То може значити: 1) да се филмска трака врло брзо одвија са колута на који је намотана и 2), у вези са одвијањем, одмотавањем филмске траке, да се радња, догађај који је снимљен на филмској траци, брзо развија, да је радња жива динамична, напета, да тече без застоја, без епизода које би је кочиле. У сваком случају постоји изразита могућност двосмислености горње мисли. Двосмисленост је омогућена још и употребом именице филм, којна може да има двојако значење: 1) реч филм може овде значити *филмску траку* и 2) она може значити *радњу, догађај* који је на филмску траку снимљен.

Овде лежи основа за фигуративност значења глагола *одвијати се.* Из ове метонимске везе радње која је снимљена на филмској траци и која се сазнаје путем одвијања те траке, то пренесено значење глагола *одвијати се* усвојено је за све горепоменуте случајеве и утврђује се као такво све више.

А да ли је то оправдано и правилно?

Глагол *одвијати*, и повратан глагол *одвијати се*, има своје основно значење враћања извесног предмета у његов

основни положај у простору, који је био измењен смањивањем његове површине у простору, или чега другог, што је било омогућено природом предмета, његовом гипкошћу, савитљивошћу или којом другом његовом особином која је допуштала промену његова положаја. Тако се може *одвијати* платно које је раније било на известан начин *савијено* (у трубу или како друкчије); конац, конопац, који су раније били *савијени* или *намотани* око нечега; може се *одвити* хартија којом је био *увијен* какав предмет; марама којом смо *увили* врат; може се *одвити* завртањ који је био раније *увијен* у какав предмет и који има ту способност *увијања* итд. У сваком случају глагол *одвијати* и *одвијати се* има првобитно значење пружања у извесном простору, у једној димензији, у једном правцу.

Глагол *одвијати се* у горе наведеним примерима значи, међутим, догађање нечега *у времену, у временском току нечега*, — дакле ток неке радње која траје дуже времена.

Не улазећи у анализу питања да ли је могућно овакво преношење значења у језику у смислу проширивања изражајних могућности у вези са овим глаголом (а та би анализа била врло занимљива), ми мислимо само да укажемо на неодређеност слике, претставе која се добија употребом овог глагола, на једностраност и непрецизност његовог значења баш у вези са њим као са неком општом изражајном етикетом.

Аналогно овом основном значењу пружања у простору у једном правцу, у једној димензији, — и у пренесеном свом значењу овај глагол чува нешто од тог свог значења. Кад кажемо, например, да се игра одвијала веома живо (типичан новинарски стил!), ми онда имамо претставу само извесног временскога тока, извесног временског „пружања“, да тако кажемо, такође у једној линији, у једном правцу.

Узмимо сада други глагол који је чешће у употреби у значењу глагола *одвијати се*. То је глагол *развијати се*. Постоји ли каква разлика у значењу међу њима? Да ли је шире, свеобухватније по квалитету радње која се догађа, а не само по времену, када се каже да се игра *развијала* веома живо или да се она *одвијала*. Изгледа да постоји, и ту ни-

јансу даје префикс и једном и другом глаголу. Разлика је (да узмемо глаголе са сличним значењем) као кад се каже *од*мотати нешто и *раз*мотати нешто: *од*мотати значи пружати у једном правцу; *раз*мотати пружати у више праваца, у свим правцима. *Одговарати* је уже значење у оквиру значења говора; *разговарати* је свакако шире; *од*говор је увек у вези са извесним постављеним питањем; *раз*говор то није: он је шире постављен говор, разноврснији, слободан, који није везан за каква питања. Исто тако и: *одвући* и *развући*; *одлетети* — *разлетети* се; *однети* — *разнети*; *одувати* — *раздувати*; *одводити* — *разводити* итд. Префикси уз ове глаголе нијансирају значење основног глагола, па је тај исти случај и са нашим глаголима *одвијати се* и *развијати се*. И отуда је, чини нам се, много верније и у вези са сликом богатије употребити за неке од ових случајева овај други глагол: *развијати се* него *одвијати се*.

Погледајмо даље. Зар није тачно и лепо нашим језиком речено кад се вели: Битка *се развијала* на бојном пољу свом жестином, а оскудно и уско ако се место тога каже: Битка *се одвијала* свом жестином. У првом случају имамо слику развоја битке и у простору, ширини, и у времену, такође шире схваћено, у другом — слику догађаја само у времену. Ако кажемо: Радња *се* у роману (или драми, или филму) *развија* на врло занимљив начин, слика је несумњиво квалитетно богатија, потпунија јер квалификује радњу и у њеној ширини догађања и у снази.

Међутим, ни замена глагола *одвијати се* глаголом са истом основом и другим префиксом није потребна. Зашто сиромашити језик? Зашто сводити оне многобројне изражајне могућности на једну, и од специфичног, одређеног, прецизног стварати опште, неодређено, непрецизно, богату слику чинити тако сиромашном? Постоје лепе, народне речи, тачне, у свему адекватне за изражавање процеса о коме је реч у наведеним примерима у почетку. Тако се сасвим лепо може рећи да догађаји који се приказују на филму *теку*, *следују један за другим*, *нижу се* филмском брзином — ако се жели указати на њихову сукцесивност збивања у времену; да се сцена на улици *догађала*, *дешавала* без застоја; да *се* слу-

чај са украденом робом *догодио, десио* као на филму; да су се разговори *водили* у пријатној атмосфери; да се утакмица *играла*, или игра да је *текла, протицала;* да су се музичке тачке *низале, следиле једна за другом* итд. Глагол *одвијати се* ту је, свакако, непотребан код ових других наших речи, то је јасно, и потискивање њихово глаголом *одвијати се* није оправдано ни са гледишта језичког богатства ни са гледишта језичке прецизности.

Овом приликом, баш у вези са употребом овог глагола и других речи са општим значењем, сматрамо да је подесно дати и једну посебну напомену. Има људи који се боре за „слободу" језичког развитка у свему. Неразумно је стављати бране развитку језика, веле они; језик има свој природан ток и свако спречавање тога тока значи насиље, извесно скретање од природности његова развитка, изопачавање његове природе у извесном смислу. Ове мисли су тачне, али, ма колико то парадоксално изгледало, намећу и извесна ограничења. Стављати бране ономе што је у процесу стварања језика добро, тачно, правилно, ономе што је настало из добрих извора, на основу правилног и тананог језичког осећања, одиста је неразумно и значи насиље. Али и језик у свом развитку има своје странпутице, које треба исправљати, има грубости и неравнина, које треба гладити, има сировости, које треба култивисати. Добри писци и време које је „мајсторско решето" увек ће одредити ону природну и потребну меру свему ономе што претставља ма какву произвољност, настраност, накарадност или насиље. А кад велимо добри писци и време, ми не мислимо само на оно што је сада и што долази, но и на оно што је прошло и што је усвојено добром употребом као добра језичка традиција. И у стварању нових речи или нових значења речи које већ постоје треба водити рачун о ономе што је већ створено у језику, што је усвојено и што претставља правилно језичко осећање и језичку основу.

Р. Димитријевић

„ВТОРИ ВЕК“

Међу „Tursko-slovjenskim spomenicima dubrovačke arkive“, које је објавио Ћиро Трухелка у Гласнику Земаљског музеја у Босни и Херцеговини (23, 1911), два садрже помен „второга века“. Један документ је писмо великог везира Ахмед-паше Херцеговића са оваквом хронологијом: „Писа месеца априлија 20 дн кон Перитора второга века 8 године“ (стр. 121—122). Други документ је потврда султана Бајазита II да су му дубровачки поклисари предали „харач закони“, а датиран је овако: „Писа месеца априлија 23 дн у Цариграду, века 2 године 9 а ва лито рождства Христова тисућу и пет стотин и прво лето“ (стр. 122).

Оба су документа штампана и код Љуб. Стојановића у његовом зборнику „Старих српских повеља и писама“ I, 2 (1934). Први је документ стављен у 1500 год. са објашњењем: „Година по белешци талијанској на полеђини“ (стр. 357). Та белешка казује кад је писмо стигло у Дубровник: 9 маја 1500. Јасно је да ни Трухелка ни Стојановић нису знали да се користе хронологијом по „втором веку“. За други документ Стојановић је од Трухелке узео податке да је састављен 26 рамазана 906, па их је исписао поред хронолошких података по нашој ери из самог документа. На хронологију по „втором веку“ ни овде се не обзире.

Гл. Елезовић је у својој књизи „Турски споменици“ I, 1 (1940) поменуо ту хронологију по „втором веку“. Она је за њега неразумљива. Замерао је Трухелки и Стојановићу што се нису ни осврнули на овај загонетни начин датирања, а камо ли да су се потрудили да загонетку разреше и растумаче“ (стр. 634). Тај прекор је поновио и том приликом је тако датирање назвао „чудним и неразумљивим“ (стр. 954). У ре-

гистру, који је дао у другој свесци своје књиге (1952), Елезовић поред речи „век“ ставља знак питања (стр. 594).

Загонетка се да лако решити. Из првог документа, у вези с оном талијанском белешком, види се да је 1500 год. била 8 година „второга века“, а из другог документа се сасвим поуздано закључује да је 1501 била 9 година „второга века“. Према томе почетак „воторога века“ био је 1492 год. по нашој ери. Треба сад ту годину претворити у годину по византиској ери и онда решавање загонетке постаје ствар сасвим лака. Седам хиљадита година, која се добија тим претварањем сматрала се за крај света. Очекивало се да ће свет тада заиста и пропасти. Стари српски књижевник Константин Филозоф године које су претходиле седам хиљадитој називао је „скрби лета“ (Гласник СУД 42, 1875, 242). У Пророчанствима премудрог Лава, који се спис доцније приписивао Стефану Лазаревићу, те се године помињу као „напокоњашке“ (Старине ЈАЗиУ. IV, 1872, 85). Кад свет, супротно од очекивања, ипак није пропао, седам хиљадита година се узела као почетак „последњих година“. То нам казује „Указ лето вечним“ из Псалтира, штампано 1521 у Штампарији Љубавића у Горажду. После „конца седмому веку“ долази почело осмому веку последњим летом“ (Љуб. Стојановић. Стари српски записи и натписи III, 1905, 151). То осмому веку“ у листинама султана Бајазита II и његовог великог везира Ахмед-паше Ерцеговића назива се „вторим веком“.

О седам хиљадитој години о веровању да је с њом у вези пропаст света писао сам у Политици ол 7—9 јануара 1941 год. (у чланку „Када ће пропасти свет по веровању средњовековних Срба“) и у Српском књижевном гласнику 62, 1941, 207—210 (у расправи која је после прештампана у књизи „Стари српски књижевници XIV—XVIII века“, 1942 — о томе на стр. 27—30). Своја излагања ја бих употпунио овим подацима. У Похвали Ћирилу и Методију помиње се „7 век наш“. А. Теодоров-Балан у књизи „Кирилъ и Методи“ I (1920), 119 кометарише то место, па каже да „не дава никакъвъ опрѣдѣленъ смисълъ оъ числото 7“. Помишља да ће ту бити нека грешка. Предлаже малу измену текста: ме-

сто слова з с бројном вредношћу 7 треба ставити заменицу с(=ово). У првобитном тексту, по његовом мишљењу, писало би: „у овај век наш“. Преправку заменице у број извршио би неко у седмој хиљади година од створења света. То би, по Теодору-Балану, било од XI века наовамо. Седма хиљада година почела је 492 год. по нашој ери, а не од XI века, како Теодоров-Балан погрешно узима. И сама Похвала Ћирилу и Методију постала је у тој хиљади година од створења света (наравно, по византиској ери). Није потребно прибегавати никаквим претпоставкама. „Седми век“ је сасвим на своме месту у Похвали. По старом српском роману о Александру Великом, Адам ће поново видети рај кад прођу седам хиљада година (Гласник СУД 2 од IX 1978, 85). Кад се „скончa седми век“ јелински болови, које је, према причању романа, Александар видео у једној „пештери“ као свезане „чловекообразније звери“ биће послати „в тартарскују геену“ да се тамо муче „в бесконачни век“ (стр. 117). Богомили су учили да ће „carstvo satane u ovom svietu . . . trajati sedam dana tj. viekova (Fr. Rački, Borba Južnih Slovena. Bogomili i patareni, 1931, 581). Тако управо стоји у богомилској Тајној књизи: „Pater meus (Исусов) permisit ei (Сатани) regnare septem diebus, quae sunt septem saecula“ (Й. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, 1925, 80).

Ђ. Сп. Радојичић

Језик у школи

„НЕЗАВИСНО“ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ОДНОС ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У ЊИМА

Једна од најтежих ситуација у које може доћи наставник при обради неке јединке јесте ситуација у којој се нађе при обради градива у које сам није увјерен. Држећи се досадашњег учења, становишта писаца граматика о тзв. независним или напоредним реченицама у саставу тзв. независно сложених реченица, мени се то редовно дешавало кад сам о њима говорио, и то ме је понукало да о томе више мислим, а ево и да пишем.

У свима граматикама упорно се тврди да су тзв. независне реченице (саставне, супротне, раставне, искључне и закључне) увијек потпуно самосталне реченице и да се увијек могу самостално исказати, не губећи при томе ништа од свог значења. Убеђење у ово ја никада нисам могао стећи, и ову јединку увијек сам предавао без личног увјерења у тачност овога. А однос простих реченица у једној сложеној реченици дио је градива који се понајвише „прекухава“ и испитује скоро у свима разредима средње школе и скоро на свима испитима, те је потребно да се о томе добије тачан, сигуран суд.

Радећи овај свој рад, најприје сам *на основи свога осјећања језика* проучио и анализирао примјере и обраду „напоредних“, „независних“ реченица које сам нашао у граматикама које сам имао код себе. Затим сам из првог издања Читанке за I разред гимназије коју је издала „Свјетлост“ 1947 г. узео неколико краћих састава или одломака неких наших писаца (Кочића, Св. Ћоровића, Глишића, Домановића, Љ. Ненадовића), једну народну приповијетку (из

исте читанке) и око 100 страна „Писама“ Караџићевих (издање „Просвете“ 1947) и то анализирао ради провјеравања и поткрепе оног о чему пишем, а онда сам потражио гдје је о томе речено потпуније односно одређеније. Дошао сам једино до Белићевих предавања „Синтакса српскохрватског језика“ (Београд 1931) и до његових лингвистичких испитивања, која су изашла под насловом „О језичкој природи и језичком развитку“ (посебно издање Српске академије наука, књ. CXXXIV. 1941 г.). Затим сам користио прилику и с њим разговарао о овом и добио потстрека да наставим и довршим започети рад. јер се и он сложио с оваквим гледањем на однос међу реченицама. а овога се он дотиче, односно овако кратко поставља ову ствар и у својој поменутој књизи и у поменутим табацима. (Истичем: признајем, да сам тек од њега чуо за истакнуту његову драгоцјену књигу). Све ово што сам нашао у поменутим његовим књигама и од њега у разговору чуо износим углавном у закључку.

*

За досадашње схватање, односно приказивање односа простих реченица у тзв. независно сложеним реченицама карактеристичан је пример Жежељева обрада у Граматици за II разред (издање Геце Кона 1938 г.). На стр. 13 он најприје комбинира, тако претпостављам, ствара текст у коме су реченице повезане свезама: Дођите сви после ручка к мени. па ћемо заједно на сањкање. Оправићемо све сањке. и извешћемо се лепо на брег, па ће онда да настане весеље. Једни ће седети, а други ће гурати. али ћемо се мењати. Само немојте задоцнити, него дођите што раније, — а онда га разбија на поједине реченице. одвојене тачкама (Дођите сви после ручка к мени. Сви ћемо заједно на сањкање. Оправићемо све сањке. Извешћемо се лепо на брег. Онда ће да настане весеље. Једни ће седети. Други ће гурати. Мењаћемо се. Немојте задоцнити. Дођите што раније.) — и тако доказује њихову стварну невезаност. Послије обраде закључује: „Све ове горње реченице, видели смо, могле су лепо стајати и свака за себе. То значи да су оне *потпуно самосталне и независне по смислу* (истицање овог мјеста је пишчево).

Оне су то остале и после него смо их саставили уједно. Такве реченице у којима све реченице остају по смислу самосталне и независне зову се независно сложене реченице или зато што *теку напоредо* — напоредне (истицање је моје). У вези с употребом запете додаје: „Према томе, све напоредо (независно) сложене реченице, будући да су самосталне и *лабаво везане* (истицање је моје), по правилу се одвајају запетом" (стр. 15). А послије обраде *зависних* реченица закључује: „Из свега овога јасно видимо да сложена реченица не *постаје* само *састављањем уједно двеју самосталних*, засебних реченица, као код напоредо сложених реченица. *Велики број* сложених реченица постаје развијањем неког додатка просте реченице . . ." (стр. 17).

Ја сматрам да се овдје отишло сувише далеко. На основу створеног текста превише категорички (са *„потпуно самосталне"*, *„теку напоредо"*, *„лабаво повезане")* окарактерисани су и уопштени односи тзв. напоредних реченица према реченици уз коју стоје. А затим тврди да оне настају једино „састављањем уједно двеју самосталних реченица.

И у онако створеном тексту ја осећам јачу повезаност простих реченица у сложеним реченицама горњег текста, и то: код свих саставних реченица осјећам временско значење; код супротних узајамност (Једни ће сједјети, а други ће гурати — што долази и од ријечи „једни" . . . „други", али је ово исказано и свезом) и апозицијску надопуну, поправак („али мијењаћемо се"); па и у примјеру: „Само немојте задоцнити, него дођите што раније" — поред супротног значења има и апозицијског значења, и било би овај примјер згодно рећи уопште без свезе „него" (Само немојте задоцнити. — дођите што раније). А шта ћемо тек рећи о безбројним другим стварним примјерима, тзв. независно сложеним реченицама у којима повезаност простих реченица, како ћемо даље видјети, врло често није ништа слабија од повезаности реченица у зависно сложеним реченицама које смо досад као једине таквим сматрали.

Његово мишљење о односу простих реченица у тзв. независно сложеним реченицама скоро потпуно је унишло у Граматику за II разред (издање „Знања" — Београд 1950),

коју је Жежељ написао са М. Драгутиновићем и И. Мамузићем. У њој се на примјеру: „Умда је са сином журила и није видела туђинца“ (стр. 21)доказује . . . „да *свака* од ових реченица *има свој потпун смисао* и *може да стоји самостално*, а *смисао и значење неће променити* (Умда је са сином журила. Она није видела туђинца)“. Даље се у Граматици вели: „Очигледно је да *ни једна* од ове две реченице *другу не објашњава, нити једна другој допуњава значење*[1]). То значи да је свака од ове две реченице *независна*, јер *мисао ни једне од њих не зависи од мисли оне друге*“[2]) (стр. 21).

Међутим, међу њима ја осјећам пуну зависност. Умдина журба проузроковала је то да није видјела туђинца; или: посљедица Умдине журбе је та да није видјела туђинца. И горњи примјер потпуно одговара примјеру: „што је Умда са сином журила, није видела туђинца“ (са узрочном зависном реченицом) или примјеру: „Умда је са сином журила, те није видела туђинца“ (или да остане као што је и код њих: са свезом *и*) — са посљедичном реченицом. Само с великим натезањем може се доказати невезаност реченица по смислу у узетом примјеру или разлика између њега и реченица којима је то исто речено.

Зависност реченица доказује се на примјеру: „Јамауд није мајци скренуо пажњу на уходу, јер се бојао да га мати не назове страшљивцем“, а то исто можемо рећи и реченицом: „Јамауд се бојао да га мати не назове страшљивцем и (то) није мајци скренуо пажњу.“ Степен зависности је исти, а тако смо дошли и до примјера који је потпуно једнак примјеру који је узет као типичан примјер независно сложене реченице.

Да сада обрадимо неке карактеристичне примјере за тзв. независно сложене реченице из више других граматика да бисмо јасно видјели какав је стварни однос простих реченица у њима.

---

[1]) Истицање је моје.

[2]) Истицање је њихово.

Саставне реченице

У примјеру Миодрага Лалевића (Граматика за III р. средњих и стручних школа. — Београд. Издање Народне просвете): „Цар се досети, узме чашу, па дође пред пећину“ — прва је *повод* другој и трећој и оне долазе као *слијед*, *резултат* изнесеног у првој реченици. У примјеру: „Радимо свакојаке тешке послове, те исхрањујемо жене и децу“ — *прва омогућује вршење друге;* опћенито се осјећа намјера. У примјеру: „Ја га питам, а он одговара“ (стр. 71) осјећа се *узајамност радњи*. У примјеру Илије Лалевића (Синтакса за средње школе. — Београд 1936, стр. 14) и у сасвим сличном примјеру проф. Белића, Граматика за III р. средњих и стручних школа, Београд 1933 стр. 112): „Долазе свако јутро на језеро те се купају — осјећа се јака *нијанса* значења *намјере*. И сам Лалевић осјећа и истиче да „свезица“ *па, пак* може имати и временско значење, напр.: „Испеци па реци“ (стр. 15), тј. значи исто што и примјер: Кад добро испечеш, смислиш, истом онда реци (моја је разрада). У примјеру које наводи Љубунчић Салих (Српски или хрватски језик — издање Видовићеве дописне школе, Сарајево 1927): „Они су скакали по соби, те су поразбијали стаклено посуђе“ имамо *право посљедично* значење. У примјеру Стефановића Живка (Граматика за сред. и стручне школе. — Београд 1938): „Иди правим путем, па (пак) нећеш никада доћи у срамоту“ (стр. 167) осјећам такав однос да друга долази као посљедица или закључак из прве, а потпуно одговара и примјеру: Ако будеш ишао правим путем, нећеш никада доћи у срамоту. У примјеру: „Па се крило на чекрк окреће, те казује који вјетар пуше“ осјећа се значење посљедице, а и намјере. У примјеру Мусулина Стјепана (Граматика за III р., Загреб 1934): „Ни у лакомца мјере, ни у пса вјере“ осјећа се значење *поређења*, па одговара примјеру: „Како у лакомца нема мјере тако ни у пса нема вјере“, или обратно — према потреби примјене. У његову примјеру: „Дођоше дивљи па истјераше питоме“ осјећа се *посљедица*, поготово кад се има на уму значење код примјене (значи: Дођоше дивљи, те питоми изиђоше). У примјеру Радомира Алекси-

ћа и Михаила Стевановића (Граматика за ученике средњих школа, Београд 1946): „Народ се одазвао позиву и сви су пожртвовано прионули на рад“ (стр. 139) осјећа се значење закључка, констатације, окарактерисавање посла; у примјеру: „Прво је дат распоред, па су они дошли на извршење својих задатака“ имамо значење *времена*, слиједа радњи, осјећамо оно што они констатују код примјера: „Илија сједе у кола, па ошину белце“, тј. да „свезица *па* значи и то да радња реченице испред које свезица стоји по времену долази иза радње реченице за коју се друга везује“ (стр. 123).

Супротне реченице

У примерима Ж. Стефановића: Он почне лава миловати, док наједанпут чује звеку од оружја, — Бјежећи обазру се — кад (ли) њезина мати трчи за њима, — Ја правим државицу, а оно се начини кијак (стр. 167) и у Мусулиновим примјерима: Пробуди се у зору, а то јабука обрана (стр. 67) и: Погледа, кад ли долетио виленик (стр. 68) — имамо углавном значење *изненађења*. У примјеру Љубунчићеву: Он је паметно говорио, али је у неким стварима претјерао (стр. 212) имамо, кад узмемо читав сложен примјер, *допусно* значење (Иако је паметно говорио, у неким је стварима претјерао, а и издвајања (Он је паметно говорио, само је . . .). Допусно значење имамо нарочито у слиједећим Мусулиновим примјерима: Ја псето вадим, а оно ме уједа (67). — Игла кроз злато и сребро прође, па је опет гола. — Ја сам царица, пак немам златног разбоја (68), јер одговарају примјерима: Иако сам царица, нема златног разбоја, — Иако игла прође кроз злато и сребро, опет је гола. Ово значење имамо и у слиједећим Маретићевим примјерима, кад их узмемо у цјелини: Много су се мучили око тога посла, ипак нијесу ништа могли учинити. — Дуго сам учио, опет не знам јесам ли научио, — Ево два дана како се с аждајом бори, па му ништа не науди. — Такођер и у примјеру који смо раније спомињали: Ја правим државицу, а оно се начини кијак (119). У његову примјеру: Није имао ни опанака, него је ишао бос (67) осјећа се или апозитивно значење, тако да други дио

рекнемо без свезе, или посљедично, да „него“ има значење свезе „те“. У његову примјеру: Дрво се на дрво наслања, а човјек на човјека (67) осјећа се и *поређење* (Како се дрво на дрво наслања тако се наслања и човјек на човјека).

Раставне реченице

Примјер Миодрага Лалевића: Пошљи нам јаку помоћ или ћемо сви изгинути (73) близу одговара примјеру: Ако нам не пошаљеш јаку помоћ, сви ћемо изгинути, — а у примјеру: Или ради пажљиво или немој почињати — почињању, продужењу посла увјет је пажљив рад и потпуно одговара примјеру: Ако нећеш пажљиво радити, немој ни почињати. Ову разраду, обраду горњих примјера написао сам прије него што сам прочитао његову разраду. Прочитавши је, нашао сам да он осјећа исти овај однос. јер каже: „Ту се тражи помоћ, *које ако не би било* (истицање је моје), они ће изгинути. . . У другом се примјеру (каже Лалевић) појачано истиче заповијест да се ради пажљиво, али *ако тога не би било*[1]), онда и не почињати“. Међутим, прешао је преко ове потпуне зависности коју је осјетио међу простим реченицама у горњем примјеру, него се даље задржао само на томе да докаже да „једно од то двоје (од двије радње) мора бити, а обоје не може бити никако“ (стр. 73).

Ово, да је у раставној свези *или сажето значење читаве изостављене погодбене реченице: „ако се то не учини“* почесто је у нашем језику. Тако међу Љубунчићевим примјерима за раставне реченице имамо примјер: Мој ће пријатељ доћи, или ће на вријеме отказати (215), а у Мусулина: Послушај, или ће те невоља присилити (69). Овакви примјери нам најбоље показују у каквој повезаности могу бити тзв. независне реченице и какву улогу у њима могу вршити свезе. Ни у једном од њих апсолутно се не могу реченице казати самостално, искидано, а да се иколико сачува и даље осјети значење које имамо у повезаним примјерима са свезом. Да нарочито нагласим: у оваквим се примјерима

[1]) Истицање је моје.

најбоље види служба свезе, — да она није ту само ради појачавања значења. него да је оно једино њом (у оваквим примјерима) и исказано.

Искључне реченице

За искључне реченице М. Лалевић узима примјере: „Дошао је и слуга, само није донио секире“ и „Карађорђе беше врло строг. тек ником није неправо учинио“. Анализирајући ове примјере вели: „Оне су такве да друга казује као неко изузимање од радње у првој реченици. У првој реченици тврдимо да је слуга дошао, али се одмах у другој чини као некакво изузимање. јер се казује да секире није донео. И у другом се примеру слично казује: признаје се да Карађорђе беше врло строг, али се потом у другој реченици прави отступање, изузимање према првој реченици, јер се каже да ником није неправо учинио. Ове су реченице, како запажамо. *врло сличне супротним*[1]) реченицама, али треба знати да постоји и разлика: супротне реченице казују две радње које једна другу *потпуно искључују*, а изузетне да се изузима радња од онога што је казано првом реченицом.“

Да се мало задржимо на овоме. Мислим да уопће није згодно што се при горњој обради рекло да „супротне реченице казују двије радње које једна другу потпуно *искључују*“, поготово овдје гдје се говори о таквим реченицама којима припада такав назив, тј. кад се говори баш о искључним реченицама (скоро у свима граматикама и имамо овај назив за изузетне реченице). За карактеристичне супротне реченице најбоље је рећи, по мом осјећању, да исказују врсту радње (стања или збивања) или уопће нешто што је супротно. сасвим друкчије од онога што је изнесено у реченици за коју су везане (један је марљив, искрен, пажљив, а други лијен. лажљив, непажљив); а могу означавати и неједнакост, као у примјеру: Ти носиш једнога, а ја троје (И. Лалевић, 15). Према њима узимати саставне реченице, онако како и Лалевић чини ондје гдје говори о супротним речени-

[1]) Истицање је моје.

цама (стр. 72). Према примјеру Алексића — Стевановића за супротну реченицу: „Он је обећао, али није могао доћи" (стр. 140) гласила би саставна: Он је обећао и дошао је".

Ово налажење сличности између искључне и супротне реченице дошло је отуда што супротна свеза *али* понекад има блиско значење са искључном свезом *само*. Међутим типично супротно значење не исказује са свезом *али*, него свезом *а*.

Послије овога да се вратимо на Лалевићеве примјере које је узео за типичне примјере изузетних реченица. Кад се најприје каже: Дошао је слуга", природно би било да се иза тога рекне „и донио је сјекиру", па бисмо имали саставну реченицу. Међутим, супротно се десило, и то се онда каже „али" (или „само") није донио сјекиру, те имамо праву супротну реченицу. Код другог примјера кад најприје рекнемо: „Карађорђе беше врло строг" — очекивали бисмо да је у тој својој великој строгости понеком и неправо учинио, а у примјеру се констатује баш супротно томе: да ником није неправо учинио, и апсолутно се осјећа значење супротне реченице. Мјесто свезе „тек" природнија би била обична супротна свеза „али". А када бисмо узели ову реченицу као изузетну, могло би се узети да онај који је ово рекао узима као негативно то што „ником није неправо учинио". (И. Мусулину, стр. 70, и Илији Лалевићу, стр. 15, такођер изгледају искључне реченице сличне супротнима, као и М. Лалевићу).

По моме осјећању, типични примјери за искључне реченице јесу они примјери који се вежу за реченицу у којој имамо неку општу замјеницу или уопште ријеч општег значења, или код које се осјећа да би се они могли уметнути. Тако, у свима примјерима које Маретић наводи за исључне реченице у својој Граматици (за средње школе, стр. 120) имамо у реченици за коју је везана неку општу ријеч. Примјери: Узеше му *све*[1]) само му оставише штап и празну торбу, — Нећу му *ништа друго* учинити, тек што ћу га озбиљно опоменути. -- По примјеру: Тај занат знаду и

[1]) Истицање је моје.

сељаци, само што немају *сви* алата — видимо да општа ријеч може бити и у саставу само искључне реченице, а овај примјер стварно има значење примјера: Тај занат знаду и сви сељаци, само што неки немају алата. Оваквих примјера има и у Синтакси И. Лалевића, као што је: Дођоше *сви*, (само што) Петра нема (стр. 15).

Код искључних реченица оволико са задржасмо ради тога што мислим да ће се овим неколико допринијети сигурнијем одређивању смисла реченица о којима је у овом дијелу рада говорено.

Послије горњих општијих напомена о искључним реченицама да истакнемо неколико карактеристичних примјера из неких граматика. Мусулинов примјер: „Он би нас помогао, само што не смије“ (стр. 70) одговара примјеру: Иако би нас помогао, то не чини, јер не смије — дакле, узет у цјелини, има допусно значење и свакако да реченице стоје у јачој повезаности.

Алексићев—Стевановићев примјер: Ништа нису говорили, само су морали слушати разговор (стр. 140) и Љубунчићев примјер: „Нећу му ни бијеле рећи, тек што ћу га значајно погледати — искључна реченица има апозицијску службу. Примјери проф. Белића: „То други човјек не би учинио, до онај који је на ћабу ишао“ и „Нећу метнути на вас другог бремена, осим које имате“ (III, 112) имају све формалне особине искључне реченице: у главној реченици имамо општу ријеч (други, другог — можемо пред ове ријечи додати и ниједан, ниједног), а везана реченица везана је за реченицу уз коју стоји приједлогом са значењем изузимања. Међутим, оне су праве зависне реченице и стварно одговарају односним реченицама: „То би учинио само онај човјек који је на ћабу ишао“ и „На вас ћу метнути само оно бреме које имате“. Љубунчићев примјер: Пошао си у незводан час, само да ме намучиш — спада у искључне реченице по томе што везана реченица почиње искључном свезом *само*, али она потпуно одговара примјеру: Пошао си у незгодан час само зато (једино зато) да ме намучиш — и имамо право *намјерно* значење. И горњи примјери, одговарајући потпуно или сасвим близу примјерима којима

смо их на други начин рекли, показују пуну повезаност међу простим реченицама из којих се састоје, из којих су сложени, и они се не могу посебно говорити.

Закључне реченице

И ове су реченице у јакој повезаности и не би се могле посебно рећи. Између закључне и реченице за коју је везана ја осјећам углавном *однос узрочности*. Тако, Мусулинову примјеру: Моја је крава, дакле је и моје теле (III, 70) одговара примјер: Пошто је моја крава, и теле је моје; Белићеву примјеру: Ја сам твој старјешина, дакле је мој предњак (III, 74) одговара примјер: Пошто сам ја твој старјешина, мој је предњак; примјеру М. Лалевића: Видео си девојку, — знаш како изгледа (III, 74) одговара реченица: Пошто си видео девојку, знаш (или мораш знати) како изгледа. То исто имамо и у примјерима Алексића-Стевановића: Обећали су нам, и надајмо се (Пошто су нам обећали, можемо се надати); Страшна је оморина, биће кише, Пожртвовано смо се борили, заиста смо морали победити (Грам., 140). Такођер у примјеру Љубунчића: Вјерио си се, дакле ћеш се и оженити (212); у примјеру И. Лалевића: И ти си био с њим, дакле мораш знати све (Синт. 16); у Маретићеву примјеру: Краву сам ја купио, дакле је моја (23).

Горњом обрадом неких примјера из разних граматика видјело се како и у одабраним примјерима, узетим за типичне — школске примјере независних реченица имамо најчешће такав однос који апсолутно не дозвољава раскид створене везе. Врло често оне имају потпуно оно значење које имају праве зависне реченице, тј. реченице које су досад узимане као једине зависне реченице. То нам све показује неоснованост истицања да су реченице у тзв. независно сложеним реченицама потпуно независне по смислу једна од друге и да се оне увијек могу самостално рећи, а да се не изгуби ништа од смисла.

Како се доказивала зависност и независност реченица?

То да су тзв. напоредне, независне реченице узимане као стварно независне и да се могу лако одвајати од рече-

нице за коју су везане и саме речи — долазило је отуда што се узело као опште правило да се оне могу увијек рећи самостално и без свезе, а да се у значењу ништа не измијени.

Говорећи о независним реченицама у својој Граматици за I р. (страна 23) проф. Белић констатује: „Јасно је да ћу независне реченице оне које могу саме за себе самостално бити употребљене.“ Да би то доказао, он примјер: Раде навршује сутра пет година и његови родитељи желе да се тај дан прослави (стр. 23) рашчлањује на два дијела, и то на први: „Раде навршује сутра пет година“ и на други: „Његови родитељи желе да се тај дан прослави.“ А изостављењем свезе губи се постојећи, створени однос међу овим реченицама, тј. да друга долази као посљедица (закључак, одлука) из онога што је речено у првој реченици (која према другој стоји као узрок). Ја осјећам да се врло ријетко може једна везана реченица рећи самостално, без реченице за коју је везана и без свезе којом је везана, а да се не изгуби од значења, више или мање. Ако бисмо то ипак хтјели урадити, морали бисмо у одвојеној реченици окрњени смисао надокнадити на неки начин, напр. додавањем неког прилога. У горњем примјеру оно што се изгубило изостављањем свезе надокнадило би се ријечју „стога“, „зато“.

Занемаривање свеза, односно мишљење, становиште да се оне могу лако изоставити без губљења значења дошло је до изражаја нарочито у Граматици Алексића-Стевановића. Код њих на 123 стр. (издање ћирилицом) стоји: „За разлику од других речи, оне би се могле и изоставити, а да се смисао онога што се казује не измени. Из тога је јасно да ове речи служе за везивање двеју реченица или двеју речи и зато се зову свезице.

И свезице, сем везивања речи и реченица, означавају још нешто. Свезица *па* у првој од наведених реченица значи и то да радња реченице испред које свезица стоји по времену долази иза радње реченице за коју се друга везује. Свезица *а* показује да је радња друге реченице по нечему супротна радњи изнесеној у претходној реченици. Али се то обично може разумети и по смислу самих реченица између којих се употребљава свезица. Зато смо и казали да се изостављањем

свезица смисао онога што се казује реченицама не мења много.“ Из горњег се јасно види, потпуно потцјењивање, да тако рекнемо, службе и значења свеза, а јасно се види и недосљедност. Такорећи, на истом мјесту најприје се категорички каже: ...„оне би се могле изоставити, *а да се смисао* онога што се казује не измени“, а послије истицања, констатовања да оне ипак „сем везивања речи и реченица, означују још нешто“ констатује се да „се изостављањем свезица смисао онога што се казује реченицама *не мења много*.“ Карактеристична је и она ријеч *„обично“*.

По горњој обради значења свеза види се да писци мисле нарочито на тзв. независне свезе, јер њих једино спомињу (*па* и *и*), а не на *да*, која такође стоји у примјеру који они обрађују. Па и њих ја осјећам сасвим друкчије. Осјећам да се и оне не могу лако изоставити, јер имају и свој смисао и своју службу. Веза је израз синтактичког односа међу реченицама и она се и у тзв. независним реченицама ријетко може изоставити без губљења, крњења значења које постоји међу реченицама, јер је оно преко свеза исказано.

Друга ствар која је подржавала створено мишљење о слабом, „лабавом“ односу реченица у тзв. независно сложеним реченицама јесте комбинирање, стварање примјера за то и уопштавање закључка, мишљења на основу њих. То најбоље видимо по поступку М. Лалевића у Граматици за II р. средњих и стручних школа (Београд 1938 год.). Да би показао напоредност, независност реченица у тзв. независно сложеним реченицама, казује самостално примјере: „Мајка преде“, „Сестра везе“, „Отац оре“ и онда их слаже у једну реченицу (Мајка преде, сестра везе, а отац оре), те наставља: „Како и сад у тој новој сложеној реченици све три радње теку напоредо и независно, оваква се сложена реченица зове независно или напоредо сложеном реченицом.“

Проматрајући овако скомбиниране, створене примјере, ми збиља осјећамо њихову напоредност. Међутим, кад проучавамо свакидашње стварне примјере, примјере који нам се намећу при анализирању, у највише случајева ми добијамо појам њихове повезаности, коју не можемо прекинути,

а да не одузмемо, ослабимо или измијенимо значење које је добивено, створено њиховим заједничким казивањем, а исказано, скоро редовно, преко свезе. Ако у горњим примјерима нешто мало измијенимо, већ је ситуација сасвим друкчија. Узмемо ли да самосталне реченице гласе: Мајка преде. Отац оре. Кћерка сједи — и сложимо ли их у једну, па да гласи: Мајка преде, отац оре, а кћерка сједи — већ имамо сасвим други однос у коме су реченице повезане по смислу, и не могу се раскинути ако желимо да се сачува значење које смо добили овим повезивањем и које нам се сада намеће, а то је поређење. Сад се добило значење: Док мајка преде, а отац оре, дотле кћерка сједи; или: Док мајка и отац раде, кћерка беспосличи (Мајка и отац раде, а кћерка сједи беспослена). А овакав створени однос више је нераскидив и за реченице се не може рећи да су у индиферентном односу и да се свеза *(а)* може изоставити[1]).

(Наставиће се).

М. Ајановић

---

[1]) У овоме раду има тачног осећања односа међу напоредним реченицама, има добре анализе примера, и зато га објављујемо. Али се ми не слажемо са неким Ајановићевим закључцима. Поготову се не слажемо са његовом интерпретацијом објашњења овога проблема у нашим школским граматикама. И ми ћемо изнети своје мишљење о овоме питању, али тек кад цео Ајановићев напис буде објављен.

Ур.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *„Овај јужњак пун такта и посредничке способности умео је да на гибак начин искористи право означавања мандатора."*

Већ је постало правило да се реч *мандатар* употребљава у облику *мандатор*, у коме је срећемо у свима вестима из иностранства чим негде избије министарска криза. Било би најзад време да и наши новинари и новинске агенције науче правилну употребу те речи.

Реч *мандатор* је латинска. Наставак *-ор* означава вршиоца неке радње: *император* — онај који заповеда, *иницијатор* — онај који нешто започиње, *мандатор* — онај који даје налог, у нашем случају — који некоме даје налог да састави владу. Међутим, док су многе речи сачувале и данас тај облик, реч *мандатор* се више не употребљава, него је замењена речју *мандант*, која је у разним језицима добила облик према законима тог језика, те у француском гласи *le mandant* у немачком *der Mandant*, у талијанском *il mandante*, као што имамо реч *депонент*, у значењу оног који депонује. Дакле, реч *мандатор*, кад би још постојала, могла би да значи само оног који даје, а не оног који добија мандат.

Онај коме се даје мандат зове се латински *mandatarius*, по нашим правилима о позајмици туђих речи *мандатар*, као што се француски зове *le mandataire*, немачки *der Mandatar*, талијански *il mandatario*, енглески *the mandatary*. Све су то називи који се употребљавају и у правној науци, те нико нема права да их мења, као што не сме да мења ни речи *депозитар* и сличне, које имају утврђено значење.

2. *„И сада у Рокосовсковој Пољској, тај Путраментов роман критика поздравља као један есенцијелан роман.“*

„. . . *у рокосовсковском знаку.*“
„. . . *једног бившег Пилсудсковог генерала.*“
„. . . *рокосовскијевско.*“

За разлику од руских презимена која се свршавају на -*ој*, типа *Толстој*, која не осећамо као придеве јер немамо тај придевски завршетак, — презимена која се свршавају на -*ски*, иако врше службу именице, по облику остају придеви и задржавају придевску промену, дакле: *Рокосовског*, *Пилсудског*. Према томе је немогуће од таквих презимена правити придеве као: *Рокосовсков*, *Пилсудсков*, *рокосовсковски*, *рокосовскијевски*, као што их писац чланка прави.

Чудно је да писцу није пало на памет да уместо неправилног израза *у рокосовсковском знаку* употреби правилни и јасни израз *у знаку Рокосовског*.

Неправилно је, према томе, и *Пилсудсковог генерала* иако би било двосмислено рећи *генерала Пилсудског*, те би се морало рећи *генерала из војске Пилсудског* или на неки сличан начин.

3. *„. . . за великог песника би се такође могло, као и за великогтореpоса Игнасија, рећи . . .“*

Множина од шпанске именице *torrero* гласи *torreros*, те је писац погрешно употребио облик множине за једнину. У нашем језику у једнини именица може да гласи само *торeро*, а у множини *торери*.

То исто вреди и за друге шпанске именице чији се номинатив множине узима као номинатив једнине, например: *кабаљероси* за *caballeros*, *тореpоси* за *torreros*, итд.

4. *„Пâнчевачки Рит.“*
„васпйтање“.

Спикери Београдског радија често греше у наглашавању неких речи. Данас ћемо се задржати на *Пâнчевачком* Риту и на *васпйтању*.

Уместо *Па̑нчевачки* Рит, као што Радио наглашава, правилан је акценат *Панчѐвачкӣ* Рит, као што се наглашава и *крушѐвачкӣ* и као што се говори и у самом Панчеву.

Ва̀спита̄ње је глаголска именица од глагола *ва̀спитати,* чији је акценат тачно обележен у правописном речнику. Реч је направљена од глагола *пи́тати* што значи хранити, од кога имамо и именицу *пи̏ћа* — а не од глагола *пи́тати.* Према томе и именица може имати само акценат *ва̀спита̄ње*, или, ако се мисли на резултат радње (као пече́ње), *васпита́ње,* али не *васпи́тање.*

Св. П.

Наш језик *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин., цена појединином броју је 60 дин. Претплату слати Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.*